

OSMANLI HASBAHÇELERİNİN SULTANI: SULTANIYE HASBAHÇESİ*

MURAT YILDIZ**

Giriş

Tabiatla iç içe yaşamalarından dolayı göçebe hayat süren eski Türklerin, yerleşik hayata geçinceye kadar bu hayatın bir sonucu olan bahçeciliğe önem verdiklerini söylemek mümkün değildir. Tabiatı ve tabii unsurları ehlileştirme, kontrol altına alma ve onları istenilen yerlerde yeniden oluşturma demek olan bahçeciliğin, onun bağrında hayat sürenler için anlamlı bir uğraş olması zaten beklenemezdi. Nitekim tabiata ve tabii unsurlara duyulan özlem ve bu özlemin belli sınırlar çerçevesinde giderilmesinin bir yansıması olan bahçeciliğin en güzel örneklerinin yerleşik hayata geçenler tarafından kurulmuş olması da bahçecilik ile yerleşik hayat arasındaki sıkı ilişkiyi göstermektedir.

Türklerin bahçecilik serüvenini İslamiyeti kabulle başlatmak mümkündür. Gerek bahsedilen gelişmeden biraz önce başlayan yerleşik hayata geçiş süreci gerekse kabul edilen yeni dinin bu husustaki telkinleri bahçeciliği, göçebeliği henüz terk etmiş Türklerin kültürünün bir parçası haline getirmiştir. İlk örneklerine daha çok Afganistan, Özbekistan ve Hindistan coğrafyasında rastladığımız Türk bahçeciliği Çin, Hint ve İran bahçe sanatından etkilenmiştir. İklim ve sosyal yapıdan kaynaklanan bu etkilene su elamanına büyük önem verme ve içinde göçebe çadırlarını andıran pavyonların bulunduğu bir dizi avlulardan meydana gelme şeklinde tezahür etmiştir.¹

* Orjinali "Mesire-gâhların sultânı Sultaniyye" olan bu söz, Hafız İlyas Ağa'ya aittir (Bk. *Osmanlı Sarayında Gündelik Hayat - Letâif-i Vekâyi-i Enderûniyye*, haz. Ali Şükrü Çoruk, Kitabevi, İstanbul 2011, s. 216.

** Doç. Dr., Namık Kemal Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Tekirdağ/TÜRKİYE, muratyildiz75@gmail.com

¹ Gönül Evyapan, "Bahçe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA)*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1991, c. IV, s. 478.

Bahçeciliğin Türklerin hayatında asıl önem kazanma süreci, Anadolu'ya yerleşme süreciyle ilgilidir. Orta Asya'ya göre daha yeşil bir bitki örtüsüne sahip Anadolu'nun, yerleşik hayata daha da alışmış bu millete, tanzim ettikleri bahçeler hususunda ilham ve örnekler verdiği söylenebilir. Daha çok hayvancılığa dayanan geçim kaynaklarının bir sonucu olarak yaylaya çıkmakla tabiatla bütünleşen Anadolu'nun bu yeni sakinleri, yerleşim yerlerinin yanına bağlar kurdukları gibi, evlerinin bitişiğinde de büyüklü küçüklü bahçeler oluşturmuşlardır². Anadolu Selçukluları döneminde kimlik kazanmaya başlayan Türk bahçeciliğinin ilk örnekleri hakkında, hem mevcut köşk ve saray gibi binaların kalıntılarından hem de çağdaş kaynakların verdiği bilgilerden bir kanaate varmak mümkündür³.

Türk bahçeciliği, kültür ve medeniyetin diğer birçok alanında olduğu gibi, Osmanlılar döneminde zirveye ulaşmıştır⁴. Süsten çok, fayda ve mantığın esas alındığı⁵ Osmanlı bahçelerinde çiçek kadar meyveli ve meyvesiz ağaçlara da değer verilmiştir⁶. Mimarî ve hendesî ölçülere sıkı sıkıya bağlı kalmaksızın tanzim edilmiş olan bahçeler, Osmanlılara has bir zevk ve duygunun mahsülü olarak tezahür etmiştir. Üzerinde bulunduğu arazinin fiziki yapısına fazla müdahalede bulunmamak Osmanlı bahçeciliğinin tabii tarafını yansıtırken, bahçede yapılan bakım ve düzenlemelerse insan

² Gönül Evyapan, "Bahçe", s. 478; Scott Redford, Anadolu Selçuklu Bahçeleri (Alaiyye/Alanya), çev. Serdar Alper, Eren Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 83-87, 129-155; D. Fairchild Ruggles, Islamic Garden and Landscapes, University of Pennsylvania, Philadelphia 2008, s. 171; Nurettin Gemici, "Osmanlı'da Çevre Anlayışının Bir Tezahürü Olarak Bahçe ve Mesire Yerleri", Çevre ve Din Uluslar Arası Sempozyumu Bildiri Metinleri, c. II, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İstanbul 2008, s. 383.

³ Gönül Aslanoğlu Evyapan, *Eski Türk Bahçeleri ve Özellikle Eski İstanbul Bahçeleri*, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara 1972, s. 11.

⁴ İpek Ekmekçibaş, *XVI.-XVII. Yüzyıl Osmanlı Minyatürlerinde Bahçe Teması*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1996, s. 3-4; Nurhan Atasoy, *Hasbahçe - Osmanlı Kültüründe Bahçe ve Çiçek*, Koç Kültür Sanat Tanıtım, İstanbul 2003, s. 63-65; Nurhan Atasoy, *15. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Osmanlı Bahçeleri ve Hasbahçeler*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, İstanbul 2005, s. 35-36; İlkden Tazebay-Nevin Akpınar, "Türk Kültüründe Bahçe", *Bilgi*, sayı 54 (2010), s. 247; Sanem Çınar-Simay Kırcı, "Türk Kültüründe Bahçeyi Algılamak", *Journal of the Faculty of Forestry, Istanbul University*, 60 (2) (2010), s. 61.

⁵ Türk bahçelerinin işlevselliklerine dair bk. Gönül Aslanoğlu Evyapan, *Tarih İçinde Formel Bahçenin Gelişimi ve Türk Bahçesinde Etkileri*, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara 1974, s. 44-45.

⁶ Heba Nayel Barakat, *Between Eden & Earth, Garden of The Islamic World*, The Islamic Arts Museum Malaysia, Kuala Lumpur 2003, s. 92.

elinin değmişliğini yansıtmaktaydı. Osmanlı bahçeciliği bu karakteristik özelliğini, Batı etkisine girdiği XVIII. ve XIX. yüzyıllara kadar sürdürmüştür. Mermer havuzlar, meyveli ve meyvesiz cesim ağaçlar, sarmaşıklı ve salkımlı çardaklar, set ve merdivenler, fiskiye, selsebil, çeşme, ağzından su akan arslanlar, gülistanlar, lâlezarlar ve çemenzerlardan meydana geldiği kuvvetle muhtemel olan⁷ Osmanlı bahçelerini, tabiatla mücadele etmek ve onu kontrol altına almak düşüncesinden ziyade onunla uyumlu olma düşüncesinin şekillendirdiği söylenebilir.

Başta İstanbul ve Edirne olmak üzere, İzmit, Bursa, Manisa, Amasya ve İzmir gibi şehirlerin her birinde saray, kasır, köşk, yalı, çiftlik ve evlerin birer parçası olmak üzere oluşturan bahçeler, ait olduğu Osmanlı toplumunun tabiat algısı, estetik zevki, dünya görüşü hakkında fikir vermeye imkân sağlamaktadır. Parçası oldukları yapıların en önemli bölümünü teşkil ettiğinden bahçelerin tanziminde içlerindeki bu yapıların eksen alınmamış olması Osmanlı bahçeciliğinde aşırı şekilciliği önlemiştir⁸. Eksene bağlı kalmadan yapılan bu kurgu her ne kadar iç mekân (bina) ile dış mekân (bahçe) arasındaki bağlantı-uyumu zora sokmuşsa da, bu kopukluk binaların yarı örtülü uzantıları veya köşk, çardak gibi yapılarla giderilmiştir⁹.

Osmanlı bahçeciliğinde oturma yerleri ve havuz kenarlarında birer süs bitkisi olarak yer verilen çiçekler, bazen gülistan ve lâlezar gibi tarhlar şeklinde tanzim edilmiştir. Meyveli ağaçlarla gölgesinde faydalanılan devasa ağaçlar bahçelerde kimi zaman sıralı, kimi zaman satrançvari ve çoğunlukla da dağınık bir şekilde yer almıştır. Bahçenin içindeki seviye farklılıkları setlerle en aza indirgenmeye çalışılırken, bitişiğindeki eğimli arazi ise bahçeye bağlı fundalık, bağlık veya meyvelik olarak değerlendirilmiştir. Bahçelerin önemli unsurlarından olan su, Osmanlı bahçeciliğinin vazgeçilmez bir öğesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Durgun sudan ziyade sesi ve serinliği daha çok hissedilen akarsu tercih edilmiş; bahçelerin içinde havuz, fiskiye, çeşme ve selsebil gibi su yapılarına yer verilmiştir¹⁰.

⁷ Muzaffer Erdoğan, “Osmanlı Devrinde İstanbul Bahçeleri”, *Vakıflar Dergisi*, c. IV (1958), s. 151; Muzaffer Erdoğan, “İstanbul’un “Has Bahçe” ve Bahçeleri”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sayı 90 (2004), s. 102.

⁸ Muzaffer Erdoğan, “Osmanlı Devrinde İstanbul Bahçeleri”, *Vakıflar Dergisi*, c. IV (1958), s. 151; Muzaffer Erdoğan, “İstanbul’un “Has Bahçe” ve Bahçeleri”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sayı 90 (2004), s. 102; Gönül Evyapan, “Bahçe”, c. IV, s. 478-479.

⁹ Sedat H. Eldem, *Türk Bahçeleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1976, s. 291; İpek Ekmekçiobaşı, *XVI.-XVII. Yüzyıl Osmanlı Mînyatürlerinde Bahçe Teması*, s. 11.

¹⁰ Sedat H. Eldem, *Türk Bahçeleri*, s. 292-295.

Osmanlı Devleti'nde bahçecilik sanatının en güzel örneklerini başta İstanbul'daki Hasbahçe olmak üzere, Boğaziçi ve Haliç'teki bahçelerle genellikle devletin eski başkentleri ve şehzadelerin valilik yaptığı şehirlerde bulunan bahçeler teşkil etmekteydi. Bunlardan padişahlara ait olanlar Hasbahçe olarak adlandırılırken, diğerleri ise kurucularının adlarıyla anılmışlardır. Kurucularıyla buldukları yerler ve büyüklükleri birbirlerinden farklı olan bu bahçelerin ortak özelliği, Bostancı Ocağı'na bağlı olmalarıydı¹¹. Dolayısıyla ister devlete ister kişilere ait olsun bu bahçelerin bütün bakım, onarım ve sair işleri devletin kadrolu personeli olan ocak neferleri tarafından yerine getirilirdi. Ocağın sorumluluğunda olan hasbahçe ile diğer üst düzey devlet görevlilerine ait bahçelerin daha çok bahçelik vasfı, padişahlara ait taşra bahçelerinin ise bostanlık vasfı ön plâna çıkmıştı. Sayısı zamana bağlı olarak değişen bahçelerin adedi XVI. yüzyılda 23-42¹², XVII. yüzyılda 48-81¹³ ve XVIII. yüzyılda ise 58-68¹⁴ arasında değişmekteydi.¹⁵

¹¹ Gülru Necipoğlu, "The Suburban Landscape of Sixteenth-Century Istanbul as a Mirror of Classical Ottoman Garden Culture", *Gardens in the Time of the Great Muslim Empires, Theory and Design*, ed. Attilio Petruccioli, Leiden-Newyork-Köln 1997, p. 34.

¹² BOA, *Maliyeden Müdever Defterler (MAD.d)*, nr. 17256, s. 21-30; nr. 6425, s. 79-88; nr.16260, s. 958-968; nr. 2345, s. 59-69, 137-147; nr. 16258, s. 79-93; nr. 6365, s. 184-198, 284-298, 396-410; nr. 16260, s. 697-711, 797-812, 845-859; nr. 6139, s. 12-27; 212-226; 324-338; nr. 16260, s. 79-93, 291-305, 339-353, 441-455; nr. 6559, s. 81-97, 182-197, 280-295, 392-407, 492-507, 582-607, 804-819, 811-827, 912-927, 1024-1040, 1132-1147; nr. 6342, s. 86-101, 186-201, 286-301, 396-411, 496-511, 591-611; nr. 16296, s. 13-39, 161-177, 323-339, 603-619, 117-133, 219-235, 149-165, 185-201, 289-315; nr. 6297, s. 14-40; nr. 6953, s. 170-186, 832-848, 970-988, 1110-1128; nr. 16285, s. 133-151, 183-201; nr. 7165, s. 588-606; nr. 6911, s. 114-132, 258-277.

¹³ BOA, *MAD.d*, nr. 6347, s. 90-110; nr. 6987, s.110-133; nr. 6580, s. 54-80; nr. 5190, s. 76-106; nr. 6146, s. 90-121; nr. 4691, s. 430-469; nr. 6965, s. 92-122, 247-268; nr. 6757, s. 369-391; nr. 16727, s. 24-43; nr. 5721, s. 617-636; nr. 16754, s. 25-44; nr. 5976, s. 569-589; nr. 1730, s. 535-555; nr. 5347, s. 435-455; nr. 4311, s. 576-597; nr. 3951, s. 723-743; nr. 720, s. 399-431; nr. 1714, s. 727-750.

¹⁴ BOA, *MAD.d*, nr. 1729, s. 675-708; nr. 724, s. 97-124; nr. 4297, s. 665-694; nr. 4063, s. 909-937; nr. 804, s. 727-758; nr. 5724, s.717-748; nr. 17426, s. 90-122; nr. 6821, s. 1079-1110; nr. 17635, s. 28-59.

¹⁵ Edirne'deki bahçeler bu sayıma dahil edilmemiştir. Bahçe sayıları için yine bk. Volkan Ertürk, "XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Sultanlarının Bir Eğlenme ve Dinlenme Mekânı Olarak Tersane Bahçesi", *Tarih Okulu Dergisi*, Sayı XV (2013), s. 93.

Padişahlara mahsus hasbahçeler ya bizzat padişahlar tarafından kurulmuş ya da başkaları tarafından kurulmuş olmakla birlikte zamanla müsadere, hediye etme ya da satın alma yoluyla padişahlara geçmiştir. Osmanlılarda bahçe kuran başlıca padişahlar Fatih Sultan Mehmed, Kanuni Sultan Süleyman, IV. Murad ve III. Ahmed'dir¹⁶.

Bostancı Ocağı'nın denetiminde bulunan bahçelerden bizzat padişahlar tarafından kurulanlarla başkaları tarafından kurulmuş olup sonraları padişahların kullanımına hasredilmiş olanlarına “*bağçe-i hâssa*”, “*hadîka-i hâssa*” veya “*hadîka-i sultânî*” denilirdi. Bu bahçelerden kesime tabi olanlardan elde edilen ürünler satılarak kesim miktarı hazineye verilirken, kesime tabi olmayanlardan alınan ürünler ise sebzehaneye (200 pazarcı, 17 çiçekçi ve 33 ıspanakçı esnafına taksim olunmak üzere) gönderilirdi¹⁷.

Sultaniye Hasbahçesi

Bostancı Ocağı teşkilâtında taşra bahçeleri arasında yer alan Sultaniye Hasbahçesi, Boğaziçi'nde Paşabahçe ile Beykoz arasında yer almaktadır. Beykoz'da bulunan birkaç bahçenin en büyüğü olan bu bahçe ismini Kanuni Sultan Süleyman'ın Hançerli Sultan¹⁸ adlı eşinden almaktadır. Boğaziçi'nin Anadolu yakasındaki burunlardan biri olan bu mıntıkanın Bizans dönemindeki ismi Kyklaminos (Kiklaminos) idi. Sultaniye, geniş ancak derinliği az olan bir körfeze sahipti¹⁹. Hafifçe büküntülü ve çevre-

¹⁶ Mehmed Zeki, “On Birinci ve On İkinci Asırlarda İstanbul'da Bağçeler ve Mesireler”, *Edebiyat-ı Umumiye Mecmuası*, sayı 30 (1335), s. 76; 76; G.V. İnciciyan, *Boğaziçi Sayfileri*, çev. Orhan Duru, İstanbul 2000, s. 79-80.

¹⁷ *Eyyubi Efendi Kanunnamesi: Tahlil ve Metin*, haz. Abdülkadir Özcan, Eren Yayıncılık, İstanbul 1994, s. 105-106 ve 26-27.

¹⁸ Eremya Çelebi Kömürçüyan, *İstanbul Tarihi-XVII. Asırda İstanbul*, çev. Hrand. D. Andreasyan, Eren Yayıncılık, İstanbul 1988, s. 46, 272; G.V. İnciciyan, *Boğaziçi Sayfileri*, s. 172; Tülay Akın, “Sultaniye Çayırı Çeşmesi ve Namazgâhı” *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. VII, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, İstanbul 1994, s. 69. Bir başka rivayete göre ise bahçe adını İran'ın Sultaniye şehrinden almıştır (Uğur Aktaş, *İstanbul'un 100 Bahçesi*, İBB Kültür A.Ş., İstanbul 2010, s. 96). Ancak aşağıda da belirtildiği üzere, kaynaklarda bahçeden bazen Hanım Sultan Bahçesi şeklinde bahsedilmiş olması, onun adını Kanuni'nin eşinden almış olma ihtimalini güçlendirmektedir.

¹⁹ G.V. İnciciyan, *Boğaziçi Sayfileri*, s. 172.

siyle dik açı yapan bu koy, Beykoz ve İncirköy ile birlikte gemilere yatak teşkil ettiği gibi onların tatlı su ihtiyacını da karşılamaktaydı. Vadi boyunca yaz-kış suyu kurumayan bir ırmağın aktığı Sultaniye koyunun yukarısında geceleri hiç uyumayan keşişlerin kaldığı bir manastır bulunmaktaydı²⁰.

G.V. İnciciyan²¹, Sarıyer (kestane ve abıhayat suyu), Yuşa (gümüş suyu), Bulgurlu ve Çamlıca ile birlikte Sultaniye'yi de Boğaziçi'nin sağlık açısından faydalı suya sahip yerleri arasında saymaktadır. Muhtemelen onun kastettiği su, burada bulunan Ayios Eostantinos Ayazması'dır. Bilindiği üzere Yunanca “*kutsal yer*” anlamına gelen “*hagiasma*” kelimesinin dilimize uyarlanmış hâli olan ayazma, Ortodoks Rumların kutsallaştırıp bir kült yeri haline getirdikleri su kaynakları ve bunların üzerine inşa edilen yapıları ifade etmektedir²². Sultaniye Bahçesi'nin arkasındaki Gümüşsuyu tepelerinde yer alan sözkonusu Ayios Eostantinos Ayazması halk arasında sadece ayazma olarak bilinirdi. Yanıbaşında ulu bir çınar ağacı bulunan ayazma, içi su dolu 2x1 metre ebadında bir kaya idi²³.

Kaynaklarda bazen Hanım Sultan Bahçesi²⁴, bazen Sultan Bahçesi²⁵ olarak da geçen ve hasbahçeler içinde sade kompozisyonuyla dikkat çeken Sultaniye Bahçesi, çayır ortasında kurulmuş ve altında kademeli bir çifte çemen sofa bulunan büyük bir ağaç topluluğundan meydana gelmekteydi²⁶. Evliya Çelebi “*bir cinân-ı bâğ-ı gülîstân*” olarak vafsettiği Sulta-

²⁰ Petrus Gyllius, *İstanbul Boğazı*, çev. Erendiz Özbayoğlu, Eren Yayıncılık, İstanbul 2000, s. 214; P.A. Dethier, *Boğaziçi ve İstanbul*, çev. Ümit Öztürk, Eren Yayıncılık, İstanbul 1993, s. 89; Hakkı Göktürk, “Beykoz Körfezi”, *İstanbul Ansiklopedisi*, c. V, s. 2661, 2662.

²¹ G.V. İnciciyan, *Boğaziçi Sayfıyeleri*, s. 67, 86-87.

²² Semavi Eyice, “Ayazma”, *TDVİA*, c. IV, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1991, s. 229; Enis Karakaya, “Ayazmalar”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. I, İstanbul 1993, s. 472.

²³ *İstanbul Ansiklopedisi*, III, 1574. Bugün bahsedilen yerde bulunan tarihî çınarlar dibindeki çeşmenin bu ayazma olması kuvvetle muhtemeldir (Bk. Ek 9 ve 10).

²⁴ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Mühimme Defterleri (A.DVN.MHM.d)*, nr. 14, s. 594 ve 595, 4 Kasım 1570 (5 C. 978).

²⁵ Çağatay Uluçay, *Harem*, c. II, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1992, s. 5.

²⁶ Sedat H. Eldem, *Türk Bahçeleri*, s. 17. Yine Sultaniye'nin bir orman içinde saklanmış gibi durduğuna dair bk. Edmondo De Amicis, *İstanbul (1874)*, çev. Beynun Akyavaş, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1993, s. 394.

niye Bahçesi'ndeki servi ağaçlarının Kehkeşan gibi asumana ser çektiğini ifade etmektedir. Onun verdiği bilgiye göre bahçe Bâyezid-i Veli tarafından yaptırılmıştır²⁷. Ancak bahçenin gelişmesinde özellikle Kanuni Sultan Süleyman ve III. Murad'ın büyük katkıları olmuştur. Kanuni, içinde bir ada bulunan geniş ve fakat sığ bir bataklık olan Sultaniye Körfezi'ni taş ve toprakla doldurtup geniş bir düzlük hâline getirmiştir²⁸. Dahası o, ileride hakkında ayrıntılı bilgi vereceğimiz üzere, burada bir köşk yaptırdığı gibi, bazen Divan-ı Hümayûn toplantılarını burada yapmak, hatta divan toplantılarının bir özelliği olan “yeniçeriye çorba kaptırma” âdetini uygulamak için büyük kayıklarla İstanbul'dan buraya yeniçerileri naklettirmek²⁹ suretiyle bahçenin gözde bir yer olmasını sağlamıştır. III. Murad ise buradaki köşkü yeniden ve daha sanatlı bir formda yapmak suretiyle bahçenin gelişimine katkıda bulunmuştur. Yine bahçe ustasının Beykoz'un güvenliğinden sorumlu olması da³⁰, bahçeyi önemli kılan bir diğer faktör idi.

²⁷ *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, haz. Robert Dankoff, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, c. I, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003, s. 225-226.

²⁸ G.V. İnciyan, *Boğaziçi Sayfeleri*, s. 172. Yine Kanuni Sultan Süleyman zamanında İstanbul'da tutsak olarak bulunan Petrus Gyllius'un yaşlı balıkçılardan edinip naklettikleri de bu hususu teyit etmektedir. Onun verdiği bilgiye göre bataklıklardan oluşan bu yerin bataklıkları Kanuni tarafından kurutulduğu gibi zamanla araziyi ada haline getiren sığ deniz de taş ve toprakla doldurularak arazi düz bir çayır hâline getirilmiş ve burada bir çardak ve diğer yapılar inşa edilmiştir (Bk. Petrus Gyllius, *İstanbul Boğazı*, çev. Erendiz Özbayoğlu, İstanbul 2000, s. 212. Yine bk. Tülay Akın, “Sultaniye Çayırı Çeşmesi ve Namazgâhı”, s. 69).

²⁹ *Şem'dânî-zâde Süleyman Efendi Tarihi, Mür'it-Tevarih*, II.A, Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1978, s. 60. Gülru Necipoğlu, ("The Suburban Landscape of Sixteenth-Century Istanbul as a Mirror of Classical Ottoman Garden Culture", p. 38) ile ondan alıntı yaparak aynı bilgiyi tekrarlayan Nurhan Atasoy (*Hasbahçe - Osmanlı Kültüründe Bahçe ve Çiçek*, s. 328 ve *15. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Osmanlı Bahçeleri ve Hasbahçeleri*, s. 154-155), Kanuni'nin Sultaniye Bahçesi'nde bahsedilen etkinlikleri yaptığına dair Bostan Çelebi'nin *Süleymannâmesinin* Viyana nüshasını kaynak göstermektedirler. Ancak Bostan Çelebi'nin sözkonusu eserinin Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki nüshasında (Ayasofya Bölümü, nr. 3317, vr. 62a, 105b) bahsedilen yerin Sultaniye değil Beykoz olduğu görülmektedir. Dolayısıyla Bostan Çelebi'nin bahsettiği bahçenin Sultaniye değil Tokatköy'deki Beykoz Bahçesi olması kuvvetle muhtemeldir.

³⁰ Boğaziçi'nin güvenliği Bostancı Ocağı tarafından sağlanırdı. Bilindiği üzere önceleri bir saray hizmet birimi olarak kurulan ocak, tarihi süreçte birçok görevi daha yüklenmiş ve sonraları daha ziyade bir asayiş birimi hâlinde gelmiştir. Başta Yenisaray olmak üzere, İstanbul kırsalı, Marmara kıyıları ve özellikle Boğaziçi'nin güvenliğinin sağlanmasında ocak etkin olarak görev almıştır. Ocak, başkentten uzak olan bu yerlerde güvenliği buralarda ya da buraların yakınında bulunan taşra bahçelerindeki bostancılar vasıtasıyla sağlardı. (Daha ayrıntılı bilgi için bk. Murat Yıldız, *Bahçevanlıktan Saray Muhafızlığına Bostancı Ocağı*, Yitik Hazine, İstan-

Zamanla gelişen Sultaniye Bahçesi, bünyesinde barındırdığı bostancı sayısı bakımından İstanbul'un en kalabalık bahçelerinden biri hâline gelmiştir. Bahçeye, diğer bütün hizmet birimlerinde olduğu gibi, genellikle devşirmelerden nefer alınır. Devletin çeşitli yerlerinde devşirilen neferler önce Türk ailelerine verilir, onların yanlarında belli bir süre hizmet ettikten sonra bahçeye bostancı olarak alınırlardı. Buranın nefer ihtiyacının temininde bahçe ustası, bostancıbaşı ve yeniçeri ağası sorumluydu. Bahçe ustası nefer ihtiyacını bostancıbaşıya, o da padişaha arz ederdi. Padişah ise, talep edilen neferlerin, şartları haiz olanlar arasından seçilip gönderilmesini yeniçeri ağasından isterdi. Yeniçeri ağasının seçip gönderdiği neferler, ocak defterinde bahçenin altına kaydedilirdi. Böylece neferlerin ocak kanalıyla devlet idaresindeki memuriyetleri başlamış olurdu. Bahçedeki bostancı mevcudunun en kalabalık olduğu dönem Kanuni Sultan Süleyman dönemi olup sayıları 60 civarındaydı. Bahçedeki bostancıların XVI. yüzyılın son çeyreğinde sayıları 12-60³¹; XVII. yüzyılda 16-49³² ve XVIII. yüzyılda 12-21³³ arasında değişmekteydi.

Sultaniye Hasbahçesi'nin coğrafi konumu hakkında en ayrıntılı bilgiyi bostancıbaşı defterleri vermektedir. Bunlardan 1802 tarihli olanında yer alan bilgiye göre bahçenin kuzeyinde (Beykoz tarafında) üç kireç fırını, güneyinde (Paşabahçe cihetinde) İncirköy'ün girişindeki Yahya Bey'e ait

bul 2011, s. 110-176, 177-181). Personel bakımından Boğazdaki en büyük bahçelerden biri olan Sultaniye bahçesi bostancıları da gerek buranın gerekse Evliya Çelebi'nin de teyit ettiği üzere (*Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, I, 225), başta Beykoz olmak üzere etraftaki yerleşim yerlerinin güvenliğini sağlardı. Esasında Beykoz'un güvenliğinin Beykoz bostancıları tarafından sağlanması beklenirdi. Ancak, buradaki ocağın yaklaşık 2-3 km içeride bulunan Tokatköy'ünde olması, bu birimi kazanın güvenliğini sağlamaktan alıkoyduğundan, söz konusu yerin güvenliği Sultaniye ocağına terk edilmişti.

³¹ BOA, *MAD.d.*, nr. 17256, s. 23; nr. 6425, s. 81; nr. 16260, s. 81, 293, 341, 443, 699, 799, 847, 960; nr. 2345, s. 61, 139; nr. 16258, s. 81; nr. 6365, s. 87, 187, 287, 399; nr. 6139, s. 14, 214, 326; nr. 6559, s. 84, 184, 282, 394, 494, 594, 706, 814, 914, 1026, 1134; nr. 6342, s. 88, 188, 288, 398, 498, 593; nr. 16296, s. 15, 163, 325, 605; nr. 6297, s. 16; nr. 16297, s. 119, 151, 187, 221, 291; nr. 6953, s. 172, 834, 972, 1112; nr. 16285, s. 135, 185; nr. 7165, s. 590; nr. 6911, s. 116, 260.

³² BOA, *MAD.d.*, nr. 6347, s. 93; nr. 6987, s. 113; nr. 6580, s. 57; nr. 5190, s. 79; nr. 6146, s. 93; 4691, nr. 435; nr. 6965, s. 95, 250; nr. 6757, s. 371; nr. 16727, s. 26; nr. 5721, s. 619; nr. 16754, s. 27; nr. 5976, s. 571; nr. 1730, s. 537; nr. 5347, s. 437; nr. 4311, s. 579; nr. 3951, s. 725; nr. 720, s. 402.

³³ BOA, *MAD.d.*, nr. 1729, s. 678; nr. 724, s. 100; nr. 4297, s. 668; nr. 4063, s. 912; nr. 804, s. 730; nr. 5724, s. 720; nr. 17426, s. 93; nr. 6821, s. 1082; nr. 17635, s. 31.

büyük yalı, onun ilerisindeki İncirköy Camii ve İskelesi³⁴, doğusunda Karlıdağ (Karlıtepe)³⁵ ve batısında ise deniz bulunmaktaydı. Bu defterden daha geç tarihli olan (1814-1815) bir başka bostancıbaşı defterindeyse bahçenin konumu hakkında daha ayrıntılı bilgi verilmektedir. Buna göre bahçenin kuzeyinde kireç ocaklarının yanı sıra kireççilerin kaldıkları odalar da bulunmaktaydı. Bahçe bu ocaklardan itibaren başlamakta ve İncirköy cihetinde yer alan bostancı koğuşlarına kadar uzanmaktaydı. Koğuşlardan sonra kıyıda mevaliden Yenişehirli Yahya Bey'in yalısı, İsmail Ağa'nın köşkü ve kayıkhanesi, İncirköy Camii ve nihayet yakınında bulunan İncirköy İskelesi yer almaktaydı³⁶. İnciciyan, XVIII. yüzyılın sonlarında bir yerleşim yeri olmadığı bilgisini verdiği Sultaniye'yi, padişahların Anadolu yakasındaki beşinci biniş yeri olarak ifade etmektedir³⁷.

Birer tabiat harikası olan diğer hasbahçeler gibi Sultaniye Bahçesi de birkaç şüire konu olmuştur. Meselâ Mustafa Fennî (ö. 1745), kaleme aldığı Boğaziçi Sâhîlnâmesi'nde³⁸ Sultaniye'den de bahsetmektedir. Boğaziçi'nin her iki yakasındaki yerleşim yerlerinin isimleri ile cinaslı kelime oyunlarından meydana gelen söz konusu eserde şair burayı "*İstemem kim ki dilerse anın olsun karye / Saltanat bana ol şâhile Sultaniyye*" şeklinde tarif etmektedir³⁹. Yine 1797-1798 arasında öldüğü tahmin edilen İzzet Efendi de, yazdığı sahilnâmede Sultaniye Bahçesi'nden "*Hele şâhâne makâm sâhil-i Sultaniyye / Mâ'-i zemzem gibi anda akıyor lüleden âb*" şeklinde bahsetmiştir⁴⁰. Bir şair ve mûsikîşinas olan Sultan III. Selim de Sultani-

³⁴ Şevket Rado, "Bostancıbaşı Defteri: 1802 Yılında Boğaziçi ve Haliç Kıyılarında Kimler Otururdu?", *Hayat Tarih Mecmuası (İlavesi)*, I/6 (1972), s. 19.

³⁵ BOA, *Haritalar (HRT.h)*, nr. 198, s. 14.

³⁶ Reşad Ekrem Koçu, "Bostancıbaşı Defterleri", *İstanbul Enstitüsü Dergisi*, sayı 4 (1958), s. 84.

³⁷ Diğerleri ise sırasıyla Üsküdar, Kuleli, Göksu ve Çubuklu'dur. (G.V. İnciciyan, *Boğaziçi Sayfıyeleri*, s. 171).

³⁸ Hacı İbrahim Demirkazık, *18. Yüzy. Şairi Mustafa Fennî Dîvânı (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, İstanbul 2009, s. 51.

³⁹ *Sevâhîl-nâme-i Merhûm Fennî Efendi*, Uhuvvet Matbaası, İstanbul 1327, s. 10. Bazı çalışmalarda bu beytin ilk mısrası "*Aramam debdebe ü gayreti akrâniye*" şeklinde geçmektedir (Bk. *İstanbul Ansiklopedisi*, V, 2862).

⁴⁰ *İstanbul Ansiklopedisi*, V, 2640; Âlim Kahraman, *Edebiyatın Belleğinde Yaşayan Beykoz*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2005, s. 151.

ye'ye olan düşkünlüğünü yazmış olduğu şu şiir ile ifade etmiştir: “*Üsküdar'a gidelim geldi çün vakt-i leylâk / Bir iki sâz ile al dilberi gel zevkine bak / Çıkalm Beykoz'a Sultaniye'den ayak ayak / Gidelim seyr-i çemenzâr idelim leyl ü nehâr*”⁴¹.

I. Bir Eğlenme ve Dinlenme Mekânı Olarak Sultaniye Hasbahçesi

İçinde Sultaniye'nin de bulunduğu Boğaziçi'nin Paşabahçe-Beykoz hattı, büyük bir yay şeklinde bükülen tepeler, köyler ve iskelelerden meydana gelen olağanüstü bir anfi-tiyatro şeklindeydi⁴². Bu tabii güzelliğini oluşturan ardındaki ormanlarla kaplı dağlardan dolayı Sultaniye, İncirköy, Beykoz, Umuryeri, Yalıköy, Akbaba ve Derekeki ile birlikte padişahların doğal av sahasını oluşturmaktaydı⁴³. Dolayısıyla burası padişahların Boğaziçi'nde av partileri tertip ettikleri yerlerden birisiydi.

Sultaniye Bahçesi, sadece av için değil, diğer eğlenme ve dinlenme etkinliklerine de sahne olmuştur. Burası başta bahçenin banileri II. Bayezid, Kanuni, III. Murad olmak üzere III. Mustafa, III. Selim ve II. Mahmud ile diğer bazı padişahların uğrak yeri olmuştur. Bunlar arasında eğlenme maksadıyla bahçeye en çok gezi yapan padişah III. Selim'dir. Onun günlüğünü tutan Sirkâtibi Ahmed Efendi'nin verdiği bilgiye göre 28 Ağustos 1791 (28 Z. 1205)- 6 Eylül 1802 (8 Ca. 1217) tarihleri arasındaki on bir yıllık dönemde kendisi tam on üç kez Sultaniye'yi gezi programına almıştır⁴⁴. Bu gezilerin tamamı Haziran, Temmuz, Ağustos ve Eylül gibi yılın en sıcak aylarında yapılmıştır. Gezilerin dikkat çeken özelliklerinin başında bunların hepsinin birer Biniş-i Hümâyûn olmasıdır. Bilindiği üzere Biniş-i Hümâyûn, padişahların genellikle bahar ve yaz mevsimlerinde Haliç ile Boğaziçi'ndeki saray, kasır, köşk, yalı ve bahçele-

⁴¹ *İstanbul Ansiklopedisi*, V, 2640; Âlim Kahraman, *a.g.e.*, s. 151.

⁴² Edmondo De Amicis, *İstanbul (1874)*, s. 394.

⁴³ Ahmed Refik, *Eski İstanbul Manzaraları*, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul 193, s. 58.

⁴⁴ *III. Selim'in Sirkâtibi Ahmed Efendi Tarafından Tutulan Rûznâme*, haz. V. Sema Arıkan, Ankara 1993, s. 24, 79, 83, 131, 139, 142, 170, 193, 195-196, 224, 227, 257, 383.

re yaptıkları günübirlik gezilerdi. Az bir maiyetle ve birkaç gün kalma şekline gerçekleşen gezilere yarım göç, daha fazla veya bir mevsim kadar kalabalık bir maiyetle gerçekleşenlere ise Nakl-i Hümâyûn ya da Göç-i Hümâyûn denilirdi⁴⁵. Bu tanımlardan da anlaşılacağı üzere III. Selim'in buraya yaptığı geziler günübirlik gezilerdi. Bunun sebebi III. Selim'in Sultaniye'ye yaptığı gezilerin neredeyse tamamına yakını, daha önce Göç-i Hümâyûn'la taşındığı bir başka saraydan buraya gelmek suretiyle gerçekleşmiş olmasıydı. Zira Harem-i Hümâyûn'un zaten birer tenezzühgâh olan yazlık saraylarda bulunuyor olması, onların buraya getirilmesine pek ihtiyaç bırakmıyordu. O yüzden padişah az bir maiyetle Beşiktaş, Tersane veya Çırağan sahilsaraylarından ya da Bebek Kasrı'ndan kalkan Sandal-ı Hümâyûn'la buraya gelmiştir. Aynı şekilde Sultan II. Mahmud da genellikle Beşiktaş⁴⁶ ya da diğer bir yazlık saraydan buraya gelmiştir.

Padişahlar Sultaniye'de tertiplenen etkinlikleri genellikle burada kurulan Otağ-ı Hümâyûn'da seyrederdiler. Bahçede genellikle testilere kurşun atışı yapılması, menzil ciridi oynanması, mûsiki fasılları icra edilmesi, ağalara tomak oynatılması⁴⁷, ok atışı yaptırılması, tüfenkçilere silah atışı yaptırılması, pehlivanların güreştirilmesi, canbazların marifetlerini sergilemesi gibi etkinlikler tertip edilmiştir. İcra edilen etkinlikleri seyreden padişah, yine etrafı dolaşmak ve seyretmek, ziyafete iştirak etmek ve namaz kılmak gibi etkinliklerde de bulunmuştur⁴⁸.

⁴⁵ *İstanbul Ansiklopedisi*, V, 1798; M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. I, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul 1983, s. 235.

⁴⁶ Hafız Hızır İlyas Ağâ, *Osmanlı Sarayında Gündelik Hayat-Letâif-i Vekâyi'-i Enderûniyye*, haz. Ali Şükrü Çoruk, Kitabevi, İstanbul 2011, s. 16, 62.

⁴⁷ Tomak oyunu, altışar kişilik iki takım tarafından oynanan bir oyundu. Tomak denilen üstü meşin, içi keçeli ve kadın saçı gibi örülmüş bir tür kamçıyla oynanırdı. Hedef karşı takımın oyuncularını tomakla vurmak ve onların pes etmelerini sağlamaktı. Hareket çabukluğu gösteren ve hasmın hücumlarını atlatma gibi taktiklerin uygulandığı bu oyun Silâhtarın başçavuşa verdiği işaretle başlar, çavuşbaşının çek demesiyle sona ererdi (Bk. M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1983, III, 510; Mehmet Ali Beyhan, *Saray Günlüğü (1802-1809)*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2007, s. 15).

⁴⁸ *III. Selim'in Sirkâtibi Ahmed Efendi Tarafından Tutulan Rûznâme*, haz. V. Sema Arıkan, Ankara 1993, s. 24, 79, 83, 131, 139, 142, 170, 193, 195-196, 224, 227, 257, 383; Hafız Hızır

Padişahların Sultaniye'ye yapmayı planladıkları her biniş gerçekleşme imkânı bulamamıştır. Bu genellikle olağanüstü gelişmeler ve hava şartlarının uygun olmayışından kaynaklanmıştır. Meselâ III. Selim'in 28 Haziran 1792 (8 Za. 1206)'deki gezisi Beşiktaş'ta meydana gelen yangından dolayı ertelenirken, 23 Ağustos 1793 (15 M. 1208) ile 15 Temmuz 1796 (9 M. 1211)'deki gezileriyse olumsuz hava şartlarından⁴⁹, 19 Mayıs 1806 (1 Ra. 1221) tarihindeki⁵⁰ biniş ise bilinmeyen bir sebepten dolayı ertelenmiştir. Binişler gerçekleşmeyince padişahlar daha yakın bir saray veya kasra giderek günlerini oralarda değerlendirmişlerdir.

Olumsuz hava şartları, yukarıdaki örnekte görüldüğü üzere, kimi padişahları Sultaniye'ye gitme düşüncesinden vaz geçirirken, kimi padişahları da yolda ya da mesire alanında yakalamıştır. Meselâ II. Mahmud 15 Haziran 1813 (15 C. 1228)'te burada yağmura yakalanan ve eğlencesini daha başlamadan bitirmek zorunda kalan padişahlardan birisiydi. Öyleki kendisini güç bela Bebek Bahçesi'ne atan padişahın otağı aşırı yağışlardan ıslanır ve kuruması için mavnalarla Dolmabahçe'ye getirilerek burada yeniden kurulur. Olayı nakleden tarihçi o gün "*bağ ve bahçeleri sulamak derecesinde*" yağmur yağdığından bahseder⁵¹. Bu olayı nakleden bir başka tarihçiyse, padişahın daha Sultaniye'ye giderken Arnavutköy civarında yağmura yakalandığını ama ısrarla yoluna devam ederek Sultaniye'ye ulaştığını ancak barınacak çadır ve çergelerin hazır olmamasından dolayı kafiledeki herkesin ıslandığını, ardında çıkan güneşte herkesin elbisesini kuruttuğunu; fakat padişahın burada kalmak istemediğini ve Bebek Kasrı'na gittiğini, orada kılınan öğle namazından sonra tüfenkçilere atış yaptırdığını, arkasında hânende ve sâzendelerin mûsiki faslı icra ettiğini aktarmaktadır⁵².

İlyas Ağa, *Letâif-i Vekâyi'-i Enderûniyye*, s.15-16, 61-62, 141, 216-217; Mehmet Ali Beyhan, *Saray Günlüğü (1802-1809)*, s. 201.

⁴⁹ III. Selim'in *Sirkâtibi Ahmed Efendi Tarafından Tutulan Râznâme*, s. 79, 139, 224.

⁵⁰ Mehmet Ali Beyhan, *Saray Günlüğü (1802-1809)*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2007, s. 199.

⁵¹ *Câbi Târîhi (Târîh-i Sultân Selim-i Sâlis ve Mahmûd-i Sâni)*, c. II, haz. Mehmed Ali Beyhan, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2003, s. 990.

⁵² Hafız Hızır İlyas Ağa, *Letâif-i Vekâyi'-i Enderûniyye*, s. 61-62.

III. Selim'in diğer bazı padişahlar gibi sadece Haliç'teki bahçelere seyahat etmekle yetinmeyip, Boğaziçi'nin bu en uzak dinlenme yerlerinden biri olan Sultaniye'yi tercih etmiş olması kültür tarihimiz açısından önemli bir kaynağın yazılmasına da vesile olmuştur. *Bostancıbaşı-nâme* veya *Bostancıbaşı Defterleri* adlarıyla bilinen bu defterler, XIX. yüzyılın başında Haliç ile Boğaziçi'nde bulunan cami, mescit, çeşme, saray, kasır, köşk, yalı, kayıkhanesi, kahvehane, dükkân, mahzen, ev, çeşme, hamam, iskele ve benzeri binlerce yapılarla boş arsaların sicili mahiyetindedir. Başka hiçbir kaynaktan rastlanılmayan bu kıymetli bilgiler söz konusu geziler esnasında padişahın merak ettiği yapılar hakkında sorulacak sorulara bostancıbaşıların tatminkâr cevaplar vermek istemelerinin bir sonucu olarak kaleme alınmıştır. III. Selim dönemi bostancılarının başlattığı bu gelenek, II. Mahmud dönemi bostancıbaşıları tarafından bilgiler güncellenmek suretiyle devam ettirilmiştir. Sayıları beş olan bu eserler adı geçen yerlerin toponomisi için paha biçilmez bilgiler içermektedir⁵³.

Sultaniye'nin İstanbul'a uzak olması ve sahildeki diğer yerleşim yerlerinin çoğunda olduğu gibi buranın da kara ulaşımına imkân sağlayan bir yolun olmayışından dolayı padişahlar gezilerini Sandal-ı Hümâyûn'la gerçekleştirirlerdi. Bahçeye yapılacak binişler birkaç gün önceden görevlilere bildirilir ve onların gereken hazırlıkları yapmaları sağlanırdı. Diğer bütün biniş ve göçlerde olduğu gibi padişahı eğlenip dinleneceği bahçeye götüren biniş kafilesi de birçok kayık ve sandaldan oluşmaktaydı. Birisi yedek olmak üzere iki Sandal-ı Hümâyûn, sayıları dokuz olan Enderun-ı Hümâyûn kayıkları, seyahat güvenliğini sağlayan iki haseki kayığı, kızlar

⁵³ Daha ayrıntılı bilgi için bk. Abdülkadir Özcan, "Bostancıbaşıların Beledî Hizmetleri ve Bostancıbaşı Defterlerinin İstanbul'un Toponomisi Bakımından Değeri", *Tarih Boyunca İstanbul Semineri (29.05.1988-01.06.1988)*, İstanbul 1989, s. 31-38; Beyhan Tunçer, *Bostancıbaşı Defterinin İstinsahı ve İndeksi (8866 nolu defter)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Mezuniyet Tezi, nr. 1967, İstanbul, 1949-1950; Vuslat Sertel, *Defter-i Bostancı (Anadolu ve Rumeli Sevahilinde Bulunan binalara dair defter: 4967 nolu defter)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Bitirme Tezi, nr. 1892, İstanbul 1950-1951; Reşad Ekrem Koçu, "Bostancıbaşı Defterleri", s. 39-90; Şevket Rado, "Bostancıbaşı Defteri", s. 1-32; Şinasi Tekin, "II. Mahmud'un İstanbul'u [Cahit Kayra-Erol Üycapazarcı'nın 'Bostancıbaşı Sicilleri' Adlı Eserleri Üzerine, *Tarih ve Toplum Dergisi*, XIX/114, (1993), s. 57-61.

ağası, saray imamı ve harem ağaları kayıkları kâfilede bulunan başlıca nakil vasıtalarıydı. Enderun-i Hümâyûn kayıkları kafilenin önünde hareket ederken, hasekilere ait kayıklardan birisi kâfilenin sağında, diğeryse solunda ileri geri hareket eder, sandallar içinde ayakta duran hasekiler gür sesle bağıarak padişahın sahillere yaklaşmakta olduğunu haber verirdi. Seyahat esnasında Kızkulesi, Tophane ve hisarlardan padişahı selamlamak için top atışları yapılırdı⁵⁴. II. Mahmud'un boğazdaki bir seyahatine şahitlik eden Moltke'nin anlattıklarına bakılırsa, padişahın seyahati esnasında onun kayığını görenler bir saygı ifadesi olarak çimen, çalı ya da ağaçların arkasına geçer, oradan göç kafilesini seyrederdiler⁵⁵.

Sandal-ı Hümâyûn'u kızlar ağası, saray imamı ve harem ağalarına ait kayıklar takip ederdi. Sandal-ı Hümâyûn'da birçok görevli bulunurdu. Başta kayığın dümencilik görevini yapan bostancıbaşı olmak üzere has oda ağaları, çukadarlar, kayığın küreklerini çeken ve sayıları 26 olan hamlacılarla, baş tarafta bulunan haseki ağadan meydana gelirdi. Kayıktaki çukadarlardan birisi padişahın biniş iskemlesini taşır, kayık karaya yanaştığında, onu ilgili yere koyarak padişahın ata binmesi sağlardı⁵⁶.

Öte yandan binişin sorunsuz bir şekilde gerçekleşmesi için gerek Sultaniye Bahçesi'ndeki bostancılar gerekse Enderun halkı, Otağ-ı Hümâyûn, sâyebân, çadır ve çerkelerin kurulma, gösteri ve eğlencede hünerlerini sergileyecek kişileri hazırlama ve gösteri yerini düzenleme gibi hazırlıkları çoktan bitirirlerdi. Padişah sandalı karaya yaklaştığında tüm görevliler protokoldeki yerlerini alır; padişahın oturacağı otağdan sandalın yanaşacağı iskeleye kadar bir koridor oluşturacak şekilde yüzleri birbirlerine dönük olarak beklerlerdi. Sandaldan inen padişah, her iki tarafı da selamlayarak koridorun sonundaki otağına gidip otururdu. Padişahı karşılayanlar sadece resmî görevlilerden ibaret değildi. Sultaniye, her biniş merasiminde resmî

⁵⁴ Hafız Hızır İlyas Ağa, *Letâif-i Vekâyi'-i Enderûniyye*, s. 216. Yine bk. Murat Yıldız, "Osmanlı Devleti'nde Topun Savaş Dışında Bazı Kullanım Alanları", *Türk Dünyası Araştırmaları*, sayı 180 (2009), s. 184-186.

⁵⁵ Helmuth Von Moltke, *Türkiye'deki Durum ve Olaylar Üzerine Mektuplar*, çev. Hayrullah Örs, Türkiye İş Bankası, Ankara 1960, s. 33.

⁵⁶ *İstanbul Ansiklopedisi*, c. V, s. 1798.

görevlilerden çok daha fazla bir kitleyi ağırlamaktaydı. Bu kitle hem sultanı görmek hem de bahçede icra edilecek eğlenceleri izlemek için buraya akın eden civardaki halktan oluşmaktaydı⁵⁷.

Padişahın biniş çayırına gelişi şayet öğle namazı vaktine denk gelmişse önce cemaatle namaz eda edilirdi. Namaz bittikten sonra padişah otağına otururken divan çavuşlarının sesli okudukları “*Aleyke avnullah*” duasından sonra, Enderun ağaları yeri öperek ayakta beklerlerdi. Ardından padişahın işaretiyle eğlenceler başlardı⁵⁸. Eğer padişah Sultaniye’ye öğle namazından önce gelmişse o zaman eğlencelere hemen başlanırdı. Eğlence ve gösteriler daha önceden plânlandığı gibi icra edilirdi. Şayet o gün program yoğunsa, padişahın dilediği an eğlencelere ara verilir ve herkesin kendi çadırına çekilerek dinlenmesine imkân tanınırdı. İstirahat süresinin bitiminde herkes tekrar gelir ve eğlenme programına devam edilirdi⁵⁹. Padişahların Sultaniye’de dinlenme ve eğlenmesi genellikle ikinci namazı vaktine kadar sürerdi. Daha sonra yemek yenir, arkasından namaz eda edilir ve ardından dönüş için hazırlıklar yapılırdı. Nadiren de olsa eğlenmeler gün batımının sonrasına sarkardı.

Sultaniye Bahçesi’ndeki binişler esnasında padişahlara ziyafetler genellikle devlet erkânı tarafından verilmekle birlikte kimi zaman halk tarafından da verilmiştir. Etraf yalılarda oturan zenginler tarafından hazırlanan bu tür ziyafetler ya bahçede ya da ziyafet sahiplerinin mekânlarında verilirdi. Ziyafetlere padişahlarla birlikte maiyetleri de katılır, ziyafet sonrasında mûsiki fasılları icra edilirdi⁶⁰. Padişahların, özellikle III. Selim ve II. Mahmud’un Sultaniye’deki binişlerinde adeta olmazsa olmaz eğlencelerden biri olan mûsiki fasılları hakkında II. Mahmud devri kaynakları oldukça ayrıntılı bilgi vermektedir. Meselâ 14 Ağustos 1812 (5 Ş. 1227)’te vuku bulan saltanat binişi bu açıdan oldukça şaşaalı olmuştur. Eğlence ve ziyafetten sonra gelen yoğun istek sonrası padişahın da onaylaması üzeri-

⁵⁷ Hafız Hızır İlyas Ağa, *Letâif-i Vekâyi’-i Enderûniyye*, s. 141.

⁵⁸ Hafız Hızır İlyas Ağa, *a.g.e.*, s. 216-217.

⁵⁹ Hafız Hızır İlyas Ağa, *a.g.e.*, s. 217.

⁶⁰ Hafız Hızır İlyas Ağa, *a.g.e.*, s. 141, 217.

ne ince saz faslı başlamış, sazları “birbirine denk ve cümlesi seyr-i âhenk” olan çalgıcıların “Bir devlet için çarha temennâdan usandık / Bir vuslat için ağyâra müdürâdan usandık” bestesini perdesi perdesine okumaları padişahın takdirini ziyasesiyle celbetmiştir. Ardından saz heyeti birer birer marifetlerini sergilemeye başlamış; bunlardan meşhur Kemanî Ali Ağa ile Musahib İsmail Ağa’nın çaldığı keman ile Tanburî Çavuş Numan, Şirin Arif Ağa ve Müsahib Zeki Ağa’nın çaldıkları kanun “kimseye âmân ve zamân” vermemiş; hele “neyzen-i bi-zen”in büyüklerinden Müsahib Yek-Çeşm’in çaldığı ney, herkesi hayret ve hayranlık içinde bırakmıştır. Ziyadesiyle memnun kalan padişah bu mûsiki ziyafetini sunan hanende ve sazandeleri teker teker ödüllendirmiştir⁶¹.

II. Mahmud’un Ağustos 1820 (Za. 1235)’deki saltanat binişinde verilen mûsiki ziyafeti ise en az yukarıdaki kadar unutulmazdı. Etraf yalı sahiplerinin tertip ettiği ziyafete iştirak eden padişaha, müsahiplerle çavuşlar mûsiki ziyafeti çekmişlerdir. Önce Suyolcuzade Salih Efendi ile Neyzen Mustafa Efendi ve Mülazım Rıf’at Bey birlikte “Bir meclisde ol yâr ile bulundum / Neylerim âh tâ çiğerden uruldum” şarkısını, arkasından “İstedim ey meh-i nâzum / Geçer elbet bu niyâzum / Bilmezlikle açtım râzum / Şimden sonra neme lâzum” şarkısını buselik makamında okudukları gibi daha birçok şarkı da okumuşlardır. Seslendirmiş oldukları “Hiç elem çekmez idim seveydin beni sen / Cânında cân gibi beslerdim seni ben” şarkısıyla biten konser sonrası padişah kendilerine ihsanda bulunmuştur⁶². Şayet herhangi bir sebepten dolayı Sultaniye Bahçesi’nde mûsiki fasılları icra edilmemiş ise genellikle dönülen mekânlarda icra edilmiştir.

Sultaniye’de eğlenmeyi seven padişahlardan birisi de III. Mustafa idi⁶³. Nitekim o buraya yakın olan Paşabahçe’de bir cami yaptırırken, kuyumcubaşısı Tahir Ağa da kendisine mükellef bir yalı yaptırmıştır. Onun başlattığı bu çalışmayı örnek alan diğer devlet görevlileri de bu civarda birer ikişer yalı inşa etmeye başlayınca, Sultaniye bir kez daha

⁶¹ Hafız Hızır İlyas Ağa, *a.g.e.*, s. 15-16.

⁶² Hafız Hızır İlyas Ağa, *a.g.e.*, s. 217-218.

⁶³ G.V. İnciciyan, *Boğaziçi Sayfıyeleri*, s. 171.

gözde bir mekân hâline gelir. Çok kısa zamanda inşa edilen cami, hamam, çarşı ve diğer binalarla gelişen Paşabahçe çarşısındaki dükkânların gece gündüz açık olması üzerine, semtin şöhretini duyan uzak-yakın insanlar buraya akın etmeye başlar. Şemdanîzâde'nin naklettiğine göre geceleri buraya bin-iki bin civarında kayık gelirdi⁶⁴.

Diğer hasbahçelere olduğu gibi Sultaniye Bahçesi'ne yapılan binişler de, biniş müddetince hizmette bulunan devlet görevlileri ile sivil halk için padişahın bahşiş almaya birer fırsat teşkil ederdi. Bu bağlamda kaptan paşa zurnazenleri, diğer zurnazenler, filikacılar, hane-i hassa ağaları, padişahı eğlendiren cüceler, atış yapan tüfenkçilerle tüfenkçibaşılar, cirit oynayan cirit takımları, lalalar, atış talim yapan okçu ve yaycılar, biniş boyunca güvenliği sağlamak amacıyla padişahın yakınında hizmet eden hasekiler, biniş takımlarını muhafaza etmekle görevli olan kozbekçibaşıyla kozbekçiler, mehteran takımı, su taşıyan sakalar, çavuşbaşıyla çavuşlar, binişin gerçekleştiği bahçenin usta ile bölükbaşları ve sivil halktan bir şekilde hizmet edenlere makam ve mevkilerine göre değişen miktarlarda bahşişler verilirdi⁶⁵. Yine her bahçe binişinin vazgeçilmez eğlencelerinden biri olan pehlivan güreşlerine katılan güreşçilere de galip gelme veya berabere kalma durumlarına göre bahşişler verilirdi⁶⁶. Kendisine bahşiş verilen bir diğer grupsa, padişahların binişleri esnasında ziyaret ettikleri civardaki mektep ve tekke gibi eğitim ve dinî kurumların personeli idi⁶⁷.

⁶⁴ *Şem'dânî-zâde Süleyman Efendi Tarihi, Mür'it-Tevârih*, II.A, Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1978, s. 60.

⁶⁵ Meselâ Sultaniye Bahçesi'nde 26 Nisan 1794 (25 N. 1208)'teki binişte yukarıda sayılan görevlilere 413, 18 Eylül 1796 (15 Ra. 1211)'deki binişte 547, 25 Ağustos 1797 (2 Ra. 1212)'de 506 guruş bahşiş verilmiştir (*Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri [TS.MA.d]*, nr. 840, nr. 7b, 25b, 35b).

⁶⁶ Meselâ Sultaniye Bahçesi'nde 26 Nisan 1794 (25 N. 1208)'teki biniş esnasında güreşen pehlivanlara 270, 18 Eylül 1796 (15 Ra. 1211)'de 135, 25 Ağustos 1797 (2 Ra. 1212)'de 165 guruş bahşiş verilmiştir (*TS.MA.d*, nr. 840, nr. 7b, 35b).

⁶⁷ Meselâ III. Selim, 25 Ağustos 1797 (2 Ra. 1212)'de bahçeye yaptığı gezi esnasında, uğradığı sıbyan mektebindeki beş öğrenciyeye 60, Turmuş Dede Tekkesi'ndekilere de 30 kuruş bahşiş vermiştir (*TS.MA.d*, nr. 840, vr. 35b).

Sultaniye Bahçesi'ndeki etkinliklerin bitmesinden sonra padişahlar, kimi zaman geldikleri yerlere dönerken, kimi zaman da buradan başka yerlere giderek gezinti ve eğlenmeyi uzatırlardı. Bu da genellikle ya boğazın daha yukarı kısımlarında yer alan Macarburnu ve Anadolukavağı gibi askerî mahallere çıkıp askere top ve silah atışı yaptırarak başarılı olanları ödüllendirmek; ya boğazın girişine kadar gidip oradan karşı sahile geçip kıyıları seyrederek dönmek; ya da Rumeli sahilindeki Bebek ve Baltaoğlu gibi yerlerde gecenin geç saatlerine kadar mûsiki eşliğinde mehtap sefası sürmek⁶⁸ şeklinde gerçekleşirdi.

Sultaniye Bahçesi'ne yapılan binişlerin maddî olarak külfeti hatırı sayılır bir meblağ tutardı. Güzergâh boyunca dağıtılan bahşişler yüklü bir miktar tutarken; padişahı, onun maiyetini, biniş malzemelerini taşıyan kayıklarla, bu işlerde istihdam edilen hamal, ırgat ve acemilerin ücretleri de yüksek bir meblağ tutardı. Meselâ 26 Nisan 1794 (25 N. 1208), 18 Eylül 1796 (15 Ra. 1211) ve 25 Ağustos 1797 (2 Ra. 1212)'de yapılan birer günlük binişlerin her birisinde 445 kuruşluk masraf yapılmıştır⁶⁹.

Padişahların yanı sıra sadrazamlar da Sultaniye Bahçesi'ni eğlenme veya tören yapma amacıyla kullanmışlardır. Bunlardan biri olan İzzet Mehmed Paşa, 11 Haziran 1795 (23 Za. 1209)'te, Sultaniye'de "*sadr-ı a'zâm binişi*"ni gerçekleştirmiş⁷⁰. Onun bu binişi hem eğlenme, hem dinlenme, hem de çeşitli hizmetlerde bulunan bazı görevlileri taltife yönelikti. Burada binişin sorunsuz gerçekleştirilmesi için gerekli güvenlik tedbirlerini alan ve biniş mahallinde gereken imkânları hazırlayan Sultaniye ustasına 15 kuruş değerinde bir çuka ferace, biniş için gerekli olan bütün malzemeleri satın alıp vaktinde tedarik eden sadr-ı âlî vekilharcına 60 kuruş değerinde bir sof kerrâke⁷¹, binişte kullanılan çadır ve sair malzemelerin vaktinde kurulup kullanıma hazır hâle getiren sadr-ı âlî mehter-

⁶⁸ III. Selim'in Sırkâtibi Ahmed Efendi Tarafından Tutulan Rûznâme, s. 24, 83, 131, 142, 170, 195-196, 227, 257, 383.

⁶⁹ TS.MA.d, nr. 840, nr. 7b, 25b, 35b.

⁷⁰ III. Selim'in Sırkâtibi Ahmed Efendi Tarafından Tutulan Rûznâme, s. 193.

⁷¹ İnce sofdan, hafif ve dar üstlük elbise olup, vaktiyle tarik-i ilme mensup olanlar giyerdi (Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-i Türkî*, s. 1154).

başısına 35 kuruş değerinde bir al sâye kaput, yapılan harcamaları denetleyen sadrazam masrafçısına 35 kuruş değerinde bir al sâye kaput ve ziyafette ikram edilen yemeklerin yapılıp sunulmasını sağlayan sadrazamın aşçıbaşısına 35 kuruş değerinde bir al sâye kaput sadrazamın huzurunda törenle giydirilmiştir⁷². Aynı gün padişah da Okmeydanı'nda Biniş-i Hümâyûn'daydı⁷³.

Sultaniye Bahçesi'nde etkinlik tertip eden bir başka devlet görevlisi ise defterdarlardı. Meselâ bunlardan biri olan ve 1811-14 yılları arasında defterdarlık yapan Defterdar Hüseyin Hüsni Bey, bu “*cennet-misâl*” mahalde 2 Temmuz 1813 (3 B. 1228)'te bir ziyafet tertip ederek çeşitli eğlencelerin yapılmasını sağlamıştır⁷⁴.

Sultaniye, sadece padişah ve sadrazamların etkinliklerine sahne olmamış, aynı zamanda valide sultanların da çeşitli etkinliklerine ev sahipliği yapmıştır. Meselâ 27 C. 1228'de II. Mahmud'un annesi olan Valide Sultan, Mısır Valisi İsmail Paşa'nın onuruna burada bir ziyafet tertip etmiştir. Ziyafet münasebetiyle canbaz gösterileri, pehlivan güreşleri, cirit müsabakaları, ayı ve samsonların boğuşmaları ve eğlenceye dair diğer etkinlikler sergilenmiştir. Bu ziyafet esnasında Valide Sultan Paşa'ya hediyelerini kethüdası vasıtasıyla takdim ederken, Seyyid Mehmed Efendi ise hediyelerini bizzat takdim etmiştir⁷⁵.

Sultaniye, genellikle eğlenme-eğlence maksatlı kullanılan bir mekân olmakla birlikte, kimi zaman da devletle ilgili toplantı ve törenlerin yapıldığı bir mekândı. Yukarıda bahsedildiği üzere Kanuni Sultan Süleyman bazen Divan-ı Hümâyûn'u burada toplayarak çeşitli meselelerine dair görüşmeler yapmıştır. Yine başta veziriazam ve vezirler olmak üzere diğer devlet erkânı da burada devletle ilgili törenler yapmıştır. Meselâ 1745

⁷² BOA, *Cevdet Dahiliye(C.DH)*, nr. 183/9144, 13 Haziran 1795 (25 Za. 1209).

⁷³ III. Selim'in Sirkâtibi Ahmed Efendi Tarafından Tutulan Rûznâme, s. 193.

⁷⁴ *Câbi Târîhi*, II, 991.

⁷⁵ *Câbi Târîhi*, II, 990.

(1158)'de, İran seferi için İstanbul'a gelen Kırım ordusunun karşılanması, ağırlanması ve idarecilerin ödüllendirilmesi töreni burada yapılmıştır⁷⁶.

Bir lonca geleneği olarak İstanbul esnafının şehirden uzaklaşıp, devrin meşhur bir mesiresinde birkaç günlük kamp kurma âdeti, halkın da bahçeler ya da onların civarındaki çayırardan yararlanmasına imkân sağlardı. Loncaya mensup esnaftan kimisi Kâğıthane, kimisi Göksu, kimisi Büyükdere, kimisi Beykoz çayırlarını tercih ederken, kimisi de Sultaniye çayırını tercih eder; usta, kalfa ve çıraklar birkaç gün aynı çadırlarda kalırlardı. XVII. yüzyılın sonlarına kadar canlı olarak tertip edilen bu etkinlikler çerçevesinde onlar bahçelerde saz, söz, çengi, köçek, orta oyunu, karagöz, canbaz oynatma, yeme ve içme gibi çeşitli etkinliklerde bulunurlardı. Gençler, çırak çocuklar güreş ve mesleki müsabakalar yapar, duruma göre dere veya denizde yüzerlerdi⁷⁷.

Tanıdık bir simanın anılarından öğrendiğimize göre Sultaniye aynı zamanda, mehtap sefalarının yapıldığı bir mekândı. Milli şairimiz Mehmed Akif'in ömrünün son anlarında bile unutamadığını söylediği bu anısını 1893-1894'te, aralarında Neyzen Tevfik'in de bulunduğu birkaç müşikişinas arkadaşıyla birlikte yaşamıştır. Bu olaya şahitlik eden şairin arkadaşı Selahattin Bey olayı şöyle nakletmektedir: "Kayığa sıralandık. Akif küreklere geçti. Biraz açıldık. Neyzen Tevfik neyini denize batırıp çıkardıktan sonra üflemeye başladı. Arkasından Bursalı Hafız gazele başladı. Derken, sağdan soldan sandallar, kayıklar arkamıza takıldı. Sanki büyük bir Mevkib-i Hümayûn. O alay, o ahenkle Sultaniye Çayırı'na gittik. (...) Sonra mehtapta kayıklara bindik. Zaten sahilde sandallar dolmuş, bizi bekliyorlardı. Deniz sakin, mehtap denize aksetmiş. Deniz parıl parıl yanyıyor. Bursalı başladı. Kıyametler koptu. Boğaziçi inledi. Geç vakitlere kadar denizde kaldık. Bütün yalıların pencereleri insanlarla

⁷⁶ Kaptan paşa, eski Rumeli kadiaskerinin de hazır bulunduğu bu törende Kırım ordusuna komutanlık eden Nureddin Sultana tırkeş, kürk, tüfenk ile diğer kıymetli eşyalarla harçlık verilirken, 248 adamına da kürk giydirilir (*Şem'dânî-zâde Süleyman Efendi Tarihi, Mür'it-Tevârih*, I, Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1978, s. 117).

⁷⁷ P.Ğ. İnciciyan, *18. Asırda İstanbul*, çev. Hrand D. Andresyan, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 1976, s. 126; *İstanbul Ansiklopedisi*, V, 2645, 2646.

dolmuş. Böyle bir mehtap sefası Zat-ı Şahaneye bile nasip olmamıştır, diyebilirim”⁷⁸.

II. Bir Tarımsal Mekân Olarak Sultaniye

Bahçeler sadece bir eğlenme ve dinlenme mekânı değil, aynı zamanda tarımsal faaliyetlerin yapıldığı birer mekândı. Her bahçenin büyüklüğü nispetinde buralarda sebze ve meyve tarımı yapılmakta, elde edilen gelirler Bostancılar Kanunnamesi'nde belirtildiği şekilde değerlendirilmekteydi. Elde edilen ürünlerin değerlendirilmesi bakımından bahçeler kesime tabi olanlar ve kesime tabi olmayanlar şeklinde ikiye ayrılmıştı. Bunun için belirleyici ölçüt ise padişahın bahçeye uğrayıp uğramamasıydı. Eyyubi Efendi Kanunnamesi'nde bu husus “*pâdişâhın varduğu*” yani uğradığı bahçelerin kesime tabi olmadığı, diğerlerininse tabi olduğu şeklinde tasrih edilmiştir. Ancak XVII. yüzyılın sonundan itibaren bu usulün artık tatbik edilmediği anlaşılmaktadır. Zira bahsedilen dönemden sonra padişahların uğradığı bahçelerden de mukataa alınmaya başlanmıştır.

Yüzölçümleri birbirinden farklı olan bahçelerden alınacak mukataa rastgele belirlenmez, titiz bir inceleme sonrası karara bağlanırdı. Dolayısıyla bir bahçenin vereceği ürünün kesim tespit çalışmaları bir komisyon tarafından yapılırdı. Temmuz 1685 (Ş. 1096)'te gerçekleşen Feridun Paşa Bahçesi'nin mukataasının tespiti örneğinde de görüldüğü üzere, sadaret kethüdasını ve bostancıbaşıyı temsilen birer vekil, etraf bahçelerin ustaları, bağcılık, bostancılık ve tarımdan anlayan halktan birçok kişiden oluşan komisyon sözkonusu bahçenin bağ, bahçe ve bostanlarını gezerek gerekli kontrol ve inceleme yapar, buralardan elde edilebilecek ürünü hesaplardı. Ortaya çıkan meblağdan bağların budama, bahçe ve bostanların çapalama masrafı ve onarımla ilgili diğer masrafları düşülerek bahçenin ödeyebileceği rakam tespit edilerek deftere yazılırdı. Bu rakam, ilgili bahçenin nitelik değiştirmesi, üzerine yeni binaların inşa edilmesi veya kapanması gibi çok önemli değişiklikler olmadığı müddetçe değişmezdi. Ancak bah-

⁷⁸ Eşref Edib, *Mehmet Âkif Hayatı ve Eserleri ve Yetmiş Muharririn Yazıları*, Sebilürreşad Neşriyatı, İstanbul 1960, s. 381-382.

sedilen sebeplerden dolayı önemli gelir kaybı yaşayan bahçeler için yeni bir mukataa tespiti yapılırdı⁷⁹.

Taşra bahçelerinden kesime tabi olanlarda ne kadar ürün elde edilirse edilsin, bahçe ustası sene sonunda sadece kendileri için belirlenmiş olan meblağı (mukataayı) bostancıbaşıya teslim ederdi. O da bahçelerden gelen gelirden, “*Ber-múceb-i mu’tâd-i kadîm ve üslûb-u sâbık*” Davud Paşa ve Vidos camilerinin hademelerinin ücretleri, padişah kayığında görev yapan hamlacıların inamıyesi, bahçelerin top mühimmatı⁸⁰, bostancı mescit ve odalarının tamir masrafı⁸¹ ve bahçelerdeki birimlerin masrafından⁸² oluşan ödenek ve zuhurat kabilindeki masrafların bedelini çıkardıktan sonra geri kalan miktarı padişaha arz ederdi. Bu şekilde elde edilen gelir 24 kese akçaydı. Kesime tabi olmayan bahçelerden elde edilen ürünler ise sebzehaneye gönderilirdi. Gönderilen bu mahsuller, 200 pazarcı, 17 çiçekçi ve 33 ıspanakçı dükkânına tevzi edilirdi⁸³. Yenisaray’a ait hasbahçenin mahsulü ise genellikle saray mutfağına gönderilirdi.

Önceleri mahsulatı kesime tabi olmayan bahçeler arasında yer alan Sultaniye Bahçesi’nden XVII. yüzyılın sonlarına doğru mukataa alınmaya başlanmıştır. Oldukça geniş ve verimli bir ova üzerinde kurulmuş olması, vadi tabanını sulayan bir dereye sahip olması buradaki bağ, bostan ve meyve ağaçlarından bol miktarda mahsul elde edilmesi sonucunu doğurmuştur. Elde edilen bu ürünlerin gelirinden kesim miktarı düşüldükten sonra geriye kalanı bağların budama, bostanların çapalama, sulama gibi masraflarıyla bağ ve bahçe işlerinde kullanılan başta ekilecek çiçek, tohum, fide ve fidanlar olmak üzere diğer alet ve edevatın bedeli ile nakliye, tamirat ve benzeri masraflar karşılanırdı. Sultaniye Bahçesi’nden kesim olarak alınan meblağ 1687⁸⁴, 1698⁸⁵, 12 Ocak 1706⁸⁶, 12 Kasım

⁷⁹ BOA, *C.SM*, 116/5818, Temmuz 1685 (Ş. 1096).

⁸⁰ BOA, *MAD.d*, nr. 16687, s. 6.

⁸¹ BOA, *MAD.d*, nr. 16687, s. 7.

⁸² BOA, *MAD.d*, nr. 16687, s. 8.

⁸³ *Eyyubi Efendi Kanunnamesi: Tahlil ve Metin*, haz. Abdülkadir Özcan, İstanbul 1994, s. 27.

⁸⁴ BOA, *Ali Emiri Mehmed IV (AE.SMMD.IV)*, nr. 807, Temmuz 1687 (N. 1098)

⁸⁵ BOA, *MAD.d*, nr. 16687, s. 6.

1711⁸⁷ ve 20 Kasım 1712'de 4.000 akça iken⁸⁸; 28 Mayıs 1753⁸⁹, Aralık 1766⁹⁰, 27 Kasım 1774⁹¹, 24 Eylül 1780⁹², 18 Temmuz 1786⁹³, 21 Haziran 1790⁹⁴, 27 Mayıs 1791⁹⁵, Şubat 1802⁹⁶, 17 Aralık 1805⁹⁷, 27 Eylül 1812⁹⁸, Eylül 1813⁹⁹, 29 Ağustos 1815¹⁰⁰ ve 13 Mayıs 1826'da¹⁰¹ 5.000'er akçaydı.

Çeşitli sebze ve meyvelerin yetiştiği bir bahçe olan Sultaniye aynı zamanda armut meyvesinin en çok yetiştiği bahçelerin başında gelirdi. Meselâ 5 Temmuz 1799 (S. 1214) tarihli bir belgeye göre, içinde armut ağaçları bulunan on bahçeden toplam 21.520 akçalık değerinde armut elde edilmiştir. Bunlar arasında 10.047 akçalık armutla Hasbahçe birinci sırada yer alırken, onu hemen 5.244 akçalık mahsulatıyla Sultaniye bahçesi ve sırasıyla Beykoz (2.577), İskender Paşa (1.333), Çubuklu (926), Göksu (824), Bebek (209), Üsküdar (211), Kuleli (134) ve Haydarpaşa (15) bahçeleri takip etmekteydi¹⁰². Yine bahçenin uzantısı olan arkasındaki dağların üzerinde bulunan gür orman, Üsküdar ve Tokatköy bahçelerinin

⁸⁶ BOA, *MAD.d*, nr. 10306, 12 Ocak 1706 (27 N. 1117), s. 26.

⁸⁷ BOA, *MAD.d*, nr. 7054, s. 5.

⁸⁸ BOA, *MAD.d*, s. 7054, 20 Kasım 1712 (20 L. 1124), s. 5.

⁸⁹ BOA, *MAD.d*, nr. 10195, 28 Mayıs 1753 (25 B. 1166), s. 11.

⁹⁰ BOA, *MAD.d*, nr. 3363, 30 Aralık 1766 (28 B. 1180), s. 19.

⁹¹ BOA, *C.SM*, nr. 4404 27 Kasım 1774 (23 N. 1188).

⁹² BOA, *C.SM*, nr. 2976, 24 Eylül 1780 (25 N. 1194).

⁹³ BOA, *C.SM*, nr. 8292, 18 Temmuz 1786 (21 N. 1200).

⁹⁴ BOA, *MAD.d*, nr. 10415, 21 Haziran 1790 (8 L. 1204), s. 1.

⁹⁵ BOA, *MAD.d*, nr. 3254, 27 Mayıs 1791 (24 N. 1205), s. 2.

⁹⁶ BOA, *C.SM*, nr. 1744 (12 L. 1216)

⁹⁷ BOA, *MAD.d*, nr. 10250, 17 Aralık 1805 (25 N. 1220), s. 20; BOA, *C.SM*, nr. 7918, 17 Aralık 1805 (25 N. 1220).

⁹⁸ BOA, *MAD.d*, nr. 10259, 27 Eylül 1812 (20 N. 1227) s. 22.

⁹⁹ BOA, *C.SM*, nr. 1460, Eylül 1813 (N. 1228).

¹⁰⁰ BOA, *C.SM*, nr. 116, 29 Ağustos 1815 (23 N. 1230)

¹⁰¹ BOA, *C.SM*, nr. 2306, 13 Mayıs 1826 (5 L. 1241)'da 5.000

¹⁰² TS.*MA.d*, nr. 10153, Temmuz 1799 (S. 1214), s. 1-2.

bitişindeki korularla birlikte devletin acil kereste ihtiyacını karşılayan yerlerden biriydi¹⁰³.

III. Sultaniye Bahçesi'nde Bulunan Yapılar

Her büyük bahçede olduğu gibi Sultaniye Bahçesi'nde de padişahların ve burada görev yapan bostancıların kullanımı için birçok yapı bulunmaktaydı. Buradaki yapıları bahçenin içinde bulunan yapılar ve dışında bulunan yapılar olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür: Bahçenin içindeki yapılar başta köşk olmak üzere hamam, çeşme, mescit, namazgâh, suyolu, bostancı kışlası, iskele, mutfak, depo, nişantaşı gibi yapılardan oluşurken; dışındakilerse taş ocağı, kireç ocağı ve dalyan gibi yapılardan oluşmaktaydı.

A. Bahçenin İçindeki Yapılar

1. Biniş Köşkü: Haliç ve Boğaziçi'ndeki bahçelerle diğer taşra bahçelerinde ya birer saray ya da birer köşk veya kasır yer almaktaydı. Bu durum, yakın olmayan bir mesafeden gelen padişahların dinlenmesi için lüzumluydu. Meselâ Üsküdar ve Beşiktaş bahçelerinde birer saray bulunurken Tokat, Fener, Göksu, İstavroz ve Sultaniye bahçelerindeyse birer köşk veya kasır bulunmaktaydı. Bahçelerde bu tür yapıların bulunması, yakın olmayan bir mesafeden gelen padişahların dinlenmesi için lüzumluydu. Gerek Sultaniye'deki gerekse diğer bahçelerdeki köşkler birer Biniş Köşkü ya da Biniş Kasrı nevinde olup, adlarını padişahların günübirlik gezileri demek olan Biniş-i Hümayûnlardan almıştır. Bunların bir kısmı padişahlar tarafından yaptırılırken bir kısmı da diğer devlet erkânı tarafından yaptırılıp onlara hediye edilmiştir. Bu yapıların ortak özelliği küçük ve fakat son derece müzeyyen ve mükellef birer yapı olmasıydı¹⁰⁴.

¹⁰³ BOA, *Cevdet Bahriye (C.BH)*, nr. 122/5902, 2 Kasım 1735 (15 C. 1148).

¹⁰⁴ Halûk Y. Şehsüvaroğlu, "Biniş, Biniş-i Hümayun", *İstanbul Ansiklopedisi*, c. V, İstanbul 1961, s. 2798. Yine bk. Atasoy, *Hasbahçe - Osmanlı Kültüründe Bahçe ve Çiçek*, s. 28-32; Atasoy, *15. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Osmanlı Bahçeleri ve Hasbahçeler*, s. 19-21.

Acem Köşkü olarak bilinen Sultaniye Köşkü de biniş köşklerinin bu ortak özelliğini taşımaktaydı. Her ne kadar Evliya Çelebi, köşkün III. Murad tarafından yaptırıldığını söylüyorsa da, arşiv kaynakları sözkonusu yapının daha önceki bir tarihte yapıldığını göstermektedir. Zira 1528-1529 tarihli iki tamir defteri¹⁰⁵, Nisan 1531 (Ş. 937) tarihli bir sayım defteri¹⁰⁶ ile Mayıs 1541 (M. 948) tarihli bir tamir defteri¹⁰⁷ köşkün çok daha önceki bir tarihte inşa edilmiş olduğunu ispatlamaktadır¹⁰⁸. Muhtemelen köşkün III. Murad döneminde Özdemiroğlu Osman Paşa'nın İran Seferi sırasında oradaki bir kasırdan söküp getirdiği kubbe, cam, pencere¹⁰⁹ gibi malzemelerin kullanılarak yeni bir tarz üzere inşa edilmiş olması, Evliya Çelebi'yi köşkün banisi hususunda yanıltmıştır. Bununla birlikte gerek 1541 tarihli tamir defteri¹¹⁰, gerek Evliya Çelebi¹¹¹, gerekse 29 Temmuz 1673'te köşkü gören Antoine Galland köşkün denizin içinde sütunlar üzerinde kurulu olduğu hususunda ittifak hâlinindedir. Fener ve Kandilli bahçelerinde de deniz üzerinde birer kasrın yapılmış olması¹¹² o dönemde Boğaziçi'nde bu mimarı tarzın yaygınlığını göstermektedir. Galland, köşkün üzerine konulduğu sütunların denizin içinde, belli aralıklarla üçer üçer çakıldığı bilgisini vermektedir. İçi ve dışı çinilerle kaplı olan köşkün duvarları da yer yer mermer ve somaki plakalarla kaplıydı. Yine Galland'ın verdiği, pencerelerin kapaklarının Acem işi olduğu bilgisi¹¹³ Evliya Çelebi'nin köşkün bir kısım malzemelerinin İran seferi sırasında getirildiği bilgisini teyit etmektedir. Aldığı izin üzerine bir kayıpla denizin

¹⁰⁵ BOA, *Kâmil Kepeci (KK.d)*, nr. 7097, s. 100, 119; BOA, *MAD.d*, nr. 17884, s. 41, 56-57.

¹⁰⁶ TS.MA.d, nr. 5120 (Ş. 937).

¹⁰⁷ TS.MA.d, nr. 6052 (1 M. 948).

¹⁰⁸ Gülru Necipoğlu, köşkün yapımına I. Selim zamanında başlandığını ve onun ölümü üzerine inşaatın 1520'de Kanuni tarafından bitirildiğini söylemektedir ("The Suburban Landscape of Sixteenth-Century Istanbul", p. 37).

¹⁰⁹ *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, c. I, s. 225-226; Nurettin Gemici, "Evliya Çelebi Seyahatnamesinde İstanbul Bahçeleri", *1453 İstanbul Kültür ve Sanat Dergisi*, sayı 8 (2010), s. 114.

¹¹⁰ Köşkün, bahçenin önünde ve "der-enderun-i sakf-ı deryâ" olduğuna dair bk. TS.MA.d, nr. 6052 (1 M. 948), s. 1.

¹¹¹ Köşkün "leb-i deryâ üzre" olduğuna dair bk. *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, c. I, s. 225-226.

¹¹² Her iki bahçede bulunan birer köşkün "derya üzerinde" yer aldığına dair bk. BOA, *MAD.d*, nr. 4763 29 Eylül 1705 (10 C. 1117), s. 17, 29.

¹¹³ Antoine Galland, *İstanbul'a Ait Günlük Anılar (1672-1673)*, c. II, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1987, s. 88-89. Yine bk. Gülgün Üçel-Aybet, *Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s. 499.

ortasındaki köşke yaklaşarak orayı iyice inceleyen Galland, hakkında en ayrıntılı bilgi veren müellif kimliğiyle, köşkün istinad ettiği ayakların İstanbul'un en değerli abideleri olduğunu öne sürmektedir. Kendisi direklerin sadece iki ayak uzunluğundaki deniz üstünde kalan kısmından, bu sütunların bir Bacchus mabedine ait, üzerindeki şekillerin ise Grek üslubunda yapılan çizimler olduğunu teşhis etmiştir. Yine onun verdiği bilgiye göre köşkün karşısında bulunan bir ağaçtan yüze ve ellere sürülen güzel kokulu bir yağ sızardı¹¹⁴.

Evlîya Çelebi ise çok güzel tersim edilmiş olan köşkün içindeki nakışlar ve hayvanat tasvirlerinin sahil-i deryada şiddetli havadan bozulması mümkünken, kendi zamanında bunların herhangi bir tahribata maruz kalmadığını şaşkınlıkla ifade etmektedir. Dahası o bu köşkte, yerle gök arasında ne kadar hayvan varsa hepsinin yanı sıra av sahnelerinin de resmedildiğini ve köşkün bu özelliğiyle meşhur olduğunu ilave etmektedir¹¹⁵.

Köşkün varlığına dair tespit edilebilen en erken tarihli arşival kayıtlar, yukarıda da bahsedildiği üzere 1528-1529 tarihli iki tamir defteridir. Köşk ile birlikte burada bulunan ve bir kısmı tamir bir kısmı ise yeniden inşa edilen yapılar hakkında bilgi veren bu defterlere göre köşk, divanhane, hasoda, sofa, kızlara ait odalar, çatma odalar, hamam, mutfak, acemi ve bostancı kışlaları, bostancıbaşı odası, çeşme, suyolu ve su dolabı gibi yapılardan oluşmaktaydı¹¹⁶. Bostancıbaşı Ali Ağa tarafından yapılan sayımı konu alan Nisan 1531 (Şaban 937) tarihli sayım defteri ise köşkte bulunan eşya ile ilgilidir. Burada, padişahların günlük hayatlarında kullandıkları eşyalar bağlamında, Osmanlı toplumunun maddî kültürü hakkında fikir edinmeye yardımcı olan bu kayıtlarla ilgili ayrıntılı bilgi vermek yerinde olacaktır. Defterde yer alan ve döşeme, dekorasyon, mut-

¹¹⁴ Yine bk. P.Ç. İnciciyan, *18. Asırda İstanbul*, s. 127; Eremya Çelebi Kömürçüyan, *İstanbul Tarihi-XVII. Asırda İstanbul*, s. 46.

¹¹⁵ *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, c. I, s. 225-226.

¹¹⁶ BOA, *KK.d.*, nr. 7097, s. 100, 119; BOA, *MAD.d.*, nr. 17884, s. 41, 56-57; Gülru Necipoğlu, "The Suburban Landscape of Sixteenth-Century Istanbul", pp. 37-38.

fak ve diğer eşyalardan meydana gelen eşyalar konu başlıklarına göre şöyle tasnif edilebilir¹¹⁷:

Döşeme ve uyku eşyaları: İki döşek, bir minder, iki yastık, beş yorgan, dört yüz yastığı, iki çarşaf, üç divan halısı, iki küçük halı, on kilim, iki akmişe perde, iki çuha perde, yirmi Sofya kebesi ve on Yanbolu kebesi.

Aydınlatma ve Mutfak malzemeleri: Bir şamdan, altı bakır şamdan, sekiz sini-yi harcî, on tepsi-yi harcî, iki güğüm, dört kapaklı tas, iki bakraç, yedi Rumî tencere, bir Horasanî tencere, dört kepçe kevgir, üç sini, iki kuzu tepsi, bir demir? kapak, bir büyük leğen, iki küçük leğen, bir kebab aleti, yedi ibrik, iki üsküre¹¹⁸, beş sahan, iki saç, altı kebab demiri, iki kuzu demiri, bir maşa, bir kül küreği ve bir küldeş.

Yaklaşık bir asır sonra buradaki eşya ile ilgili bir sayım daha yapılmıştır. Ağustos 1648 (B. 1058)'de gerçekleşen bu sayımın amacı, padişahın bahçelere yapacağı geziler esnasında mevcut eşyaların ihtiyacı karşılayıp karşılayamayacağını, şayet karşılayamayacaksa eksikliklerin tamamlanmasıydı. Bu bağlamda başta Beykoz olmak üzere Büyükdere, Bebek, Emin, İskender, Çiftlik ve Halkalı bahçelerindeki kasırlarla birlikte Sultaniye köşkündeki eşyaların sayımı da yapılmıştır. Mutfak, mefruşat, yatak, döşeme ve hamam eşyası başlıklarına göre tasnif ettiğimiz ve önemli bir kısmı eskimiş olan eşyaların ad ve miktarları şöyleydi¹¹⁹:

Döşeme ve uyku malzemeleri: Bir münakkaş minder, bir kadife minder, bir çatma yastık, bir kadife yastık, dört yüz yastığı, iki çarşaf, yedi yorgan, iki mâî kumaş döşek, bir kırmızı kumaş perde, bir yeşil çuka perde, bir kırmızı çuka perde, bir seccade halı, sekiz divan halısı, iki Selanik keçesi, bir küçük halı, on altı kırmızı eski çuka pencere perdesi, iki eski kırmızı kapı perdesi, bir eski yastık, yedi eski yorgan, bir eski çarşaf, iki eski küçük

¹¹⁷ TS.MA.d, nr. 5120, vr. 2a, Nisan 1531 (Ş. 937).

¹¹⁸ Topraktan yapılma tabak ya da fincan.

¹¹⁹ TS.MA.d, nr. 2765/1, s. 2, Ağustos 1648 (B. 1058).

halı, yedi eski kilim, otuz bir eski kebe, iki eski çadır ve birisi eski olan iki mehter iskemlesi.

Mutfak malzemeleri: Altı tencere, on bir sahan, yedi kapak, bir Acem havanı, iki baklava tavası, bir kebab tavası, iki güğüm, üç tepsi, bir küçük tepsi, üç üsküre, bir tepsi-i orta, dört kapaklı tas, bir kuzu sinisi, üç büyük sini, bir büyük leğen, iki küçük leğen, bir küçük üsküre, dört bakır badiye, iki bakraç, iki el tavası, iki kepçe, iki kevgir, üç eski tencere kapağı, dört eski tencere, üç eski sini, sekiz demir şiş, beş maşa, iki ızgara, iki yahni geç?, üç saç ayağı ve iki eski saç.

Diğer malzemeler: Sekiz şamdan ve iki hamam küreği.

Sultaniye Köşkü, denizin ortasında bulunmasından dolayı nem, tuzlu su, rüzgâr ve yağmur gibi faktörlerin yıpratıcı etkilerinden dolayı zaman içerisinde küçük ya da büyük çaplı onarımlara ihtiyaç duymuştur. Bu tamirlerden birisi köşkün muhtemel inşa tarihinden yaklaşık 20 yıl sonra yapılmıştır. Mayıs 1541 (M. 948) tarihinde gerçekleşen bu onarım için 122.263 akça malzeme alımı ve 114.359 akça ücretler olmak üzere toplam 236.622 akça harcanmıştır. Ancak ödeme devlet tarafından bir defada ve peşin olarak yapılmamıştır. Toplam meblağın 126.701 akçası işin başında teslim edilirken, 109.921 akçası ise işin bitiminde teslim edilmiştir. Yapılan masrafların kalemler bazında dağılımı şöyleydi¹²⁰:

Köşke alınan 122.263 akça değerindeki malzemeler:

Ahşap malzeme: 24 ceviz tahta: 1.032, 1.126 adet Riva merteği: 1.386, 2.750 adet devs-i miyane tahtası 4.675, 250 pazu (bazu, yazu?) tahtası: 3.015, 99 se...-i Üsküdar: 1.292, 440 adet teneke: 1.320, 22 Üsküdar çubuğu: 435, 99 Üsküdar selvisi: 1.292, 512 kamçı çubuğu: 2.696, 310 Karadeniz çubuğu: 2.330 ve 47 verdinar? çubuğu 1.980 akça.

Taş malzeme: 260 kemer taşı: 3.380, 1.757 zira çapa taşı: 7.032, 299 zira zira taşı: 3.562, 845 zira kaldırım taşı: 5.66, 279 zira kapak taşı: 2.322, 1.035 akçalık bina taşı, 1.770 akçalık mermer, 70 kıyye Horasanî:

¹²⁰ TS.MA.d, nr. 6052, s. 1-3, Mayıs 1541 (M. 948).

1.000, 4.300 çarşı tuğlası: 1.776, 12.400 yarım tuğla: 1.983, 3.000 kiremit: 450 ve 200 şeşhane tuğla: 660 akça.

Çivi: 7,5 kantar mertek çivisi: 1.188, 6 kantar mismar-i hatıl: 960, 1 kantar taban çivisi: 160, 5.950 adet mismar-ı şümar: 952, 1.070 adet mismar-ı şümar-ı miyâne: 906, 26.300 adet mismar-ı şayika: 1.597, 21.700 adet mismar-ı tahta: 660, 43.500 adet mismar-ı çubuk: 890, 75.000 adet mismar-ı şişe¹²¹: 660, 44.500 adet mismar-ı Budin: 414 ve 8.000 mismar-ı Sırb: 400 akça.

Demir-çelik: 26 kantar âhen-i kiriş: 6.292; Bahâ-i âhen: 1.642; 1,5 kantar çivi-yi âhen: 126, 23 kantar çubuk-i âhen: 2.147, 1 adet vârya-i âhen: 29, 6 adet keski¹²²-yi âhen: 240 ve 2 adet dörbi¹²³: 20 akça.

Diğer malzemeler: 7.500 kantar keçe: 8.181, 8 Revzenhâ-i¹²⁴ âhen-i toplu: 3.250, 30 demir kürek-i âhen: 150, 25 demir kazma: 13¹²⁵, 2 vukiyye çelik: 50, 350 kuka: 500, 18 Tire reseni: 74, 7,5 vukiyye siyah tutkal: 92, 40 akçalık reyh?: 40, 3 adet galbîz-i hâk: 15, 17 adet gerder¹²⁶: 80, 1 kantar keten: 110, 489 kantar Sırb külçe: 36.675, 1 adet müzehheb alem: 3.000 ve adı okunamayan bir malzemenin 5 adedi 225 akça.

Bu onarımda çalışan personele ve gerekli olan diğer iş ve işlemler için ödenen 114.359 akçalık ücretin kalemlerine göre dağılımı şöyle idi:

¹²¹ Hasır kenarlarına mihlanan ve sair işlerde kullanılan ince çite -kolay kırılması veya şişe müşabeheti vechile tesmiye olabilir- (Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-i Türkî*, İkdâm Matbaası, Dersaadet 1317, s. 794).

¹²² Taş kırmak, duvar delmek ve benzeri işlerde kullanılan bir ucu sivri ağır demir sopa (Şemseddin Sâmî, a.g.e, s. 1204).

¹²³ Dörbi (törpü): Madeni rendelemeye ve perdahlamaya mahsus çelik alet ki, eye gibi çizgili olmayıp kısa ve sivri iğneli olur (Şemseddin Sâmî, a.g.e, s. 449).

¹²⁴ Pencereler.

¹²⁵ Belgenin bu kısmı yırtık olduğu için buradaki rakamlar çıkmamıştır.

¹²⁶ Gerder (gerdel): Üstü ve altı aynı genişlikte olan kısa ağaç kap olup, su ve süt taşımak ve süt sağımı için kullanılırdı (Şemseddin Sâmî, a.g.e, s. 1157).

İşçi ücreti: Seng-tıraşan (ber-vech-i maktû): 4.021, ustalar: 49.638, demirciler: 1.747, errekeşân¹²⁷ 1.000, hamallar 1.970, lağımcılar 1.375, doğramacılar 3.469, nafaka-i gilman-ı acemiyan: 3.075

İşçilik ücreti: seng-tıraş: 14.107, trabzonhâ-i mermer: 9.100, sövehâ-i revzenhâ mermer: 5.200, söve-i bâb mermer: 2.550, bâbhâ-i revzenhâ-i cunpa ve gayrihi: 8.400, kâşî tıraş: 1.246, havz-ı çeşmehâ-i mermer ve taş: 1.000, diğer ücretler (527 + 5.934) 6.461 akça.

İnşa edildikten sonra üç asır boyunca çokça kullanılan köşk, XIX. yüzyılın son çeyreğine kadar padişahların aile fertlerinin uğrak yerlerinden biri idi¹²⁸. Bu yüzyılın son yıllarından itibaren harabe hâline gelen köşkün¹²⁹ kalıntıları XX. yüzyılın başlarında hâlâ görülebilmekteydi¹³⁰. Köşk günümüzde “Batık Köşk” olarak bilinmektedir¹³¹.

2. Bostancı Kışlaları: Bostancı odaları, kışlaları ya da koğuşları denilen bu yapılar, bahçe neferlerinin kaldığı mekânlardı. Her bahçenin bostancılarının kendi bünyesinde bulunan odalarda kalmaları esastı. Sultanîye Bahçesi'ndeki bostancı koğuşları bahçesinin güneyinde, yani Paşabahçe cihetinde yer almaktaydı¹³². Belgelerden buradaki bostancı kışlasının, koğuşlar, mutfak, hamam ve depolardan meydana geldiği anlaşılmaktadır. Ağustos 1564 (M. 972) tarihli bir masraf defterine göre mescit, mutfak ve köşkle birlikte bostancı odalarının tamiri için 36.038, adı geçen yerlere kullanılan kereste ile diğer malzemelerin bedeli olarak 5.941 akça olmak üzere toplam 41.979 akça harcanmıştır¹³³.

¹²⁷ Bıçkıcılar (James W. Redhouse, *A Turkish and English Lexicon*, Librairie du Liban, İstanbul 1890, s. 75).

¹²⁸ Şehzadelerin 1876 yılında yaptıkları bir boğaz gezisinden sonra köşkte dinlenmiş olmaları (*II. Abdülhamid'in İlk Mâbeyn Ferîki Eğinli Said Paşa'nın Hâtıratı I-II, (1876-1880)*, haz. Davut Erkan, Bengi, İstanbul 2011, s. 91. Yine bk. s. 138-139), bahsedilen tarihte köşkün hâlâ kullanılabilir olduğunu göstermektedir.

¹²⁹ P.A. Dethier, *Boğaziçi ve İstanbul*, s. 89.

¹³⁰ Âlim Kahraman, *Edebiyatın Belleğinde Yaşayan Beykoz*, s. 111.

¹³¹ Ali Bilir, *Çeşmibülbüle Gizlenmiş Âbuhayat Beykoz*, Kitabevi, İstanbul 2008, s. 25.

¹³² Reşad Ekrem Koçu, “Bostancıbaşı Defterleri” s. 84.

¹³³ TS.MA.d, nr.9636, vr. 3a, Ağustos 1564 (M. 972).

Ağustos 1767 tarihli bir tamir defterinde ise bostancı kışlasının temel ve duvarlarının taş ve ahşaptan meydana geldiği, sütunlara dayalı kubbe-lerle örtülü olduğu, dışının horasanî harçla, içininse kireçle sıvalı olduğu, kanatlı 20 penceresi ve kemerli beş kapısı olduğu, mutfağının kargir olduğu anlaşılmaktadır¹³⁴. Belgeden edindiğimiz bilgiye göre bostancı koğuş-larının tavan genişliği $31 \times 13,5 = 418,5$ zira, taban (zemin genişliği) $30 \times 13 = 390$ zira; çatı genişliği ise $33 \times 17 = 561$ ziraydı¹³⁵.

Bahsedilen tarihte -Ağustos 1767 (Ra. 1181)'de- bostancıların kaldığı odalar (kışlalar), zamanla eskiyerek harap hâle gelince, burada barınma-ya, hele kışın kalmaya imkân olmadığından yapıların acilen onarımı ge-rekmıştır. Bunun üzerine onarımın çapı ve masrafının ortaya konması için bir keşif yapılmıştır. Eski plân üzere ve sağlam kısımların muhafazası esasına dayalı olarak yapılacak tamirde tahmini tamir ve masraf şöyle ortaya konulmuştur: 1×140 zira ebadındaki tahta ve taştan oluşan temel 5.600; temelin üzerine konulacak 10 zira çifte 2.800, bunların üzerine konulacak kubbe ve başlığıyla birlikte Fındıklı saray kubbesi 4.000, dehlizler üzerine konulacak sütun ve başlıkla birlikte çifte saray kubbesi için 2.100, payende olarak kullanılacak eski sütunların işçiliği için 1.500, sü-tunların üzerine konulacak 12 ziralık çifte taban için 3.500, 418,5 ($31 \times 13,5$), 20 adet yeni camlı ve kanatlı doğrama pencere için 8.000, pencerelerin üzerindeki duvar için 3.000, dışı horasan sıvalı içi beyaz sıvalı 675 (135×5) ziralık duvar için 18.000, yenilenmesi gereken binanın içi için lazım olan 42 adet doğrama ve sundurma için 4.200, yeni alınacak olan beş adet kemerli doğrama kapı için 1.800, pervazlar için 2.240, kargir mutfak ocağının kemeri için 3.000; küfe, kürek gibi malzemeler ve diğer masraflarla kayık ücreti olarak 10.000 akça olmak üzere toplam 126.612 akça (1.055 kuruş 12 akça). Yapıların ancak bu miktardaki bir bütçeyle tamir edileceği mimar ağa tarafından bildirilince, 11 Aralık 1767 (19 B.

¹³⁴ BOA, *Cevdet Saray Mesalihi (C.SM)*, nr. 8332, 14 Ağustos 1767 (18 Ra. 1181), 3 numara-lı belge.

¹³⁵ BOA, *C.SM*, nr. 8332, 14 Ağustos 1767 (18 Ra. 1181), 3 numaralı belge.

1181)'de çıkan emir gereği bostancı kışlaları hızla tamir edilerek kışa yetiştirilmiştir¹³⁶.

3. Çeşme: Sultaniye Bahçesi'nde bulunan bir başka yapı ise çeşme idi. İlk olarak Kanuni döneminde rastladığımız çeşmenin kim tarafından yaptırıldığı hakkında bilgi mevcut değildir. Bahçenin günümüze intikal eden çeşmesi ise daha geç bir tarihe ait olup Pir Mustafa Paşazade Mehmed Bey tarafından mermerden inşa ettirilmiştir. Bugün asıl yerinde bulunmayan çeşme 1960'lı yıllarda çayırın zemininin yükseltilmesi sebebiyle toprak seviyesinden oldukça aşağıda kalınca yaklaşık 25 m. ileriye taşınmıştır. İki yüzü dar, iki yüzü ise geniş olmak üzere dört cepheli bir meydandan oluşan bu yapının üç yüzü çeşme olarak düzenlenmiştir. Cephelerin hepsi kademeli kalın silmeler ile çevrilidir. Geniş olan cephenin üst kısmında, 1765 (1177) tarihini taşıyan üç satırlık inşa kitabesi bulunmaktadır. Bu kitabenin şairi Rumeli kadılarından, 1785 (1200)'te ölen Feyzi Efendi olup, beyitler altı kartuş içine alınmıştır¹³⁷. Çeşmenin inşasını konu alan kitabesinin transkripsiyonu şöyledir: “*Mâşâ'allah / Semiyi-i Fahr-i Âlem zâde-i Pir Mustafa Paşa / O mîr-i muhterem bir neş'edir nesl-i mu'azzamdan / Musaffâ âb-ı pâkê kıldı Sultaniye'de icrâ / Muhammed Mustafa aşkına iç mâ-i ayn-ı zemzemden / Zebân lülesi atşâna Feyzî dedi târîhîn / Zülâl akdı için bu çeşme-i mîr-i mükerremden / Sene 1177*”). Çeşmenin en üst-ön cephesindeyse “*mâşâ'allah, âfiyet-bâd*” ibareleri yer almaktadır¹³⁸. İ.H.Tanışik'ın bahsettiği 1899 (1317) tarihli ihya kitabesi bugün yerinde yoktur. Tanışık'tan öğrendiğimize göre çeşme Hasodabaşı Halil Ağa Vakfı tarafından tamir ettirilmiştir¹³⁹. Günümüzde çeşmenin suyu akmaktadır.

¹³⁶ BOA, C.SM, nr. 8332, 14 Ağustos 1767 (18 Ra. 1181), 3 numaralı belge.

¹³⁷ Tülay Akın, “Sultaniye Çayırı Çeşmesi ve Namazgâhı” *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. VII, İstanbul 1994, s. 69.

¹³⁸ Ahmed Nezih Galitekin, *Beykoz Kütâbeleri*, c. I, Beykoz Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2008, s. 83-85.

¹³⁹ İbrahim Hilmi Tanışık, *İstanbul Çeşmeleri: Beyoğlu ve Üsküdar Cihetleri*, c. II, Maarif Vekâleti, Ankara 1945, s. 366, 368; Tülay Akın, “Sultaniye Çayırı Çeşmesi Ve Namazgâhı”, c. VII, s. 69-70; *Hadikatü'l-Cevâmi'*, s. 561; *İstanbul Tarihî Çeşmeler Külliyyatı*, c. II, ed. Necdet Ertuğ, İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi, İstanbul 2006, s. 246.

4. Mescit: Bahçe ve bostanlardaki personelin ibadetlerini yerine getirebilmeleri için buralara ya birer cami ya da birer mescit inşa edilirdi. Bu yapılar ya devlet ya hayırseverler ya da İstavroz ve Çubuklu bahçeleri örneğinde görüldüğü gibi bostancıbaşılar tarafından inşa edilirdi. Sultaniye bahçesinin yakınında İncirköy Camii¹⁴⁰ ve içinde namazgâh bulunmakla birlikte, bahçenin kurulma tarihine göre oldukça geç tarihli yapılar olmalarından dolayı bunların bostancılar için yapıldığını söylemek doğru değildir. Nitekim bahçe ile ilgili bazı arşiv kaynaklarında, burada çok daha erken tarihlerde yapılmış bir mescidin varlığına rastlanılmaktadır ki, bu da genel uygulamaya uygun bir durumdur. Mescidin onarımından bahseden Ağustos 1564 (M. 972) tarihli kayıt dikkate alındığında, mescidin bundan daha erken bir tarihte, belki de bahçenin kurulmasıyla birlikte yaptırıldığı düşünülebilir. Nitekim bu tarihte mescit bahçedeki yapılarla birlikte tamir edilmiş ve bu tamirat için 41.979 akça harcanmıştır¹⁴¹. *Hadikatü'l-Cevâmi'*de bu mescidin minaresiz olduğu belirtilmektedir¹⁴².

5. Namazgâh: Sultaniye Bahçesi'nde bulunan bir diğer yapı da namazgâhdı. Eski yerinde bulunan çeşmenin sağ tarafını erkeklerin, sol tarafını ise kadınların kullandığı namazgâhın bugün sadece sağ tarafta bulunan kible taşı görülebilmektedir. Kadınlar tarafında bulunan taş, yolun seviyesi yükseltilirken kaybolmuştur. Bugün görülebilen kible taşı üzerinde sade bir süsleme bulunmaktadır. Burada lale molifi üzerinde üç boğumlu bir vazodan çıkan sarmal görülmektedir. Bunun üzerinde dikdörtgen şekilli bir çerçeve içine alınmış yazı panosu bulunmakta olup pano yarım çiçek motifi ile taçlandırılmıştır. Sultaniye Çayırı'ndaki çeşme ve namazgâh, İstanbul'da çok az sayıda kalmış olan çeşme-namazgâh ikilisinin ender örneklerinden birini teşkil etmesi açısından önemlidir¹⁴³. Buradaki namazgâh ve kible taşının üzerinde, cami ve

¹⁴⁰ İncirköy Camisi için bk. *Hadikatü'l-Cevâmi'*, *İstanbul Câmileri ve diğer Dinî-Sivil Mimari Yapılar*, haz. Ahmed Nezih Galitekin, İşaret Yayınları, İstanbul 2001, s. 562.

¹⁴¹ TS.MA.d, nr. 9636, vr. 3a, Ağustos 1564 (M. 972).

¹⁴² *Hadikatü'l-Cevâmi'*, s. 561.

¹⁴³ Tülay Akın, "Sultaniye Çayırı Çeşmesi ve Namazgâhı" *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, VII, 70.

mescitlerin mihraplarında sıkça rastlanılan Âl-i İmrân Suresinin 37. ayetinden iktibas olan “*Kullemâ dehalé aleyhâ Zekerîyya'l-mihrâb*”¹⁴⁴ ibaresi yer almaktadır¹⁴⁵.

6. Suyolu: Bahçe ve bostanlar için suyun ne kadar lüzumlu olduğu izahtan vareste bir husustur. Diğer birçok bahçede olduğu gibi Sultaniye'deki bahçe ve bostanlar da, bahçenin hemen yanbaşındaki derenin¹⁴⁶ suyu ile sulanırdı. Dere suyundan gereği gibi istifade edilmesini engelleyen dere yatağıyla bahçe arasındaki yükseklik farkı, yapılan setler, bendler ve su arkları sayesinde sorun olmaktan çıkarılmıştır.

Sultaniye'deki çeşme ile köşk, mutfak ve bostancı odaları için lâzım olan içme ve günlük kullanımla ilgili su ise, yukarıdaki tepelerden suyollarıyla getirilirdi. Su baskını ve aşınmadan dolayı zaman zaman bu yollar tamire ihtiyaç duyardı. Meselâ Ağustos 1564 (M. 972) tarihinde diğer bazı bahçe birimleriyle birlikte suyollarının ve setlerin yapılan tamirata 41.979 akçaya mal olmuştur¹⁴⁷. Yine 1572 (980) tarihinde buranın suyolları tamire ihtiyaç duyduğundan onarılması gerekmiş; tamirata lâzım olan ot, zift, keten ve diğer malzemelerle işçilik için 7.650 akçalık masraf yapılmıştır¹⁴⁸.

Sultaniye Bahçesi'nin bir diğer masraf kalemini ise hayvanlara yapılan masraf teşkil ederdi. Her bahçede olduğu gibi burada da taşımacılık, dolap döndürme gibi işlerde kullanılan hayvanlarla, padişahların binış sırasında getirilen binek hayvanları bulunurdu. Bunların koşum takımları,

¹⁴⁴ “*Zekerîyya Meryem'in bulunduğu mihrâba her girdiğinde,..*” manasında olan bu ibare Kur'an-ı Kerim 3/37'den iktibas olup tamamı şöyledir: “*Rabbi onu, güzel bir şekilde kabul etti ve onu güzel bir bitki gibi yetiştirdi. Onu Zekerîyya'nın himayesine bıraktı. Zekerîyya Meryem'in bulunduğu mihrâba her girdiğinde onun yanında yiyecek, rızık buldu. 'Bu, sana nereden geldi ey Meryem?' dedi. Meryem; 'O, Allah tarafındandır. Şüphesiz Allah, dilediğini hesapsız bir şekilde rızıklandırır.*” (Halil Altuntaş-Muzaffer Şahin, *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 11. Baskı, Ankara 2006, s. 53).

¹⁴⁵ Ahmed Nezih Galitekin, *Beykoz Kütabeleri*, c. I, İstanbul 2008, s. 144.

¹⁴⁶ Sultaniye yakınında akan bu derenin adının Cevr olması muhtemeldir (Bk. *İstanbul Tarım Tarihi*, haz. Ahmet Kal'a vd. İstanbul 1998, II, 334).

¹⁴⁷ TS.MA.d, nr.9636, vr. 3a, Ağustos 1564 (M. 972).

¹⁴⁸ BOA, *KK.d*, nr. 7100, vr. 47a, 1572 (980).

nal ve alaf masrafları için birer ödenek ayrılırdı. Bu bağlamda 1572 (980)'de Sultaniye bahçesinde bulunan hayvanlara alınan 441 kilelik alaf için ödeme yapılmıştır¹⁴⁹.

7. Nişantaşı: III. Selim'in Sultaniye'ye düşkünlüğü kendisine Sultaniye için bir şarkı yazdırıldığı gibi, burada kendisiyle ilgili bir hatıra da bıraktırır¹⁵⁰. Bilindiği üzere kendisi, yaptırdığı şışhaneli tüfeklerle burada bin adımlık mesafeden testi ve taş gibi hedeflere kurşun attırırdı¹⁵¹. Nişantaşının gerek bu atışlar gerekse ok atışlarının anısına dikilmiş olması muhtemeldir. Yine taşın dikilmesinin sebebi hususunda dile getirilen bir diğer rivayet ise buranın, bahçenin doğu tarafında bulunan Karlitepe'den atılan bir okun düştüğü yer olması ile ilgilidir. Kitabesi kısmen harap olmasına rağmen nişantaşı hâlâ varlığını muhafaza etmektedir. Kitabenin sağlam kalan kısmı okunabildiği kadarıyla şöyledir: "*Cenâb-ı hazret-i Sultân Selim Hân-ı cihân-ban / Ola efzûn ömr ü sini ... / ... eyleyüb teşrîf Sultânîyye'ye bir gün / Terâvet irdi cû-yi iltifâtı bu ... / ... eyledi emri / ... mikdâra / ... Sultân .. / Bilâl Ağa-yı ... / On ikinci ... / Taşa ... / ... yigirmi / ... kenâre*"¹⁵².

8. İskele: XX. yüzyılın başına kadar İstanbul'dan Boğaziçi'ne seyahatlar genellikle deniz taşıtlarıyla yapılmaktaydı. Boğazın her iki yakasında baştan sona kadar yerleşim yerleri arasında ulaşımı sağlayan karayolu bulunmayışı deniz ulaşımını alternatifsiz bırakmaktaydı. Karayolu şebekesi genellikle kalabalık olan yerleşim merkezlerinden iki ya da üçü arasında mevcut olup, ya pek işlek değildi ya da patika hâlindeydi. Bunda Boğaziçi'nin yoğun bir yerleşime sahne olmamasının etkisi olduğu gibi denize doğru uzanan tepelerin oluşturduğu topoğrafyanın müsait olmayışının da etkisi vardı. O zamanın teknolojisinin işlek bir yol şebekesi inşasına yetmeyişi de doğal olarak deniz ulaşımının ön plâna çıkmasına imkân hazırlamaktaydı.

¹⁴⁹ BOA, *KK.d*, nr. 7100, 1572 (980), vr. 18b.

¹⁵⁰ Nişantaşının III. Selim'in ok talimlerinin hatırası olarak dikildiğine dair bk. P.Ç. İnciciyan, *18. Asırda İstanbul*, s. 126.

¹⁵¹ Mehmet Ali Beyhan, *Saray Günlüğü (1802-1809)*, s. 201; Niyazi Ahmet Banoğlu, *Tarihi ve Efsaneleriyle İstanbul Semtleri*, Selis Kitaplar, İstanbul 2007, s. 120.

¹⁵² Ahmed Nezih Galitekin, *Beykoz Kütâbeleri*, c. I, İstanbul 2008, s. 149-150.

Ulaşımında deniz yollarının önem kazanması Boğaziçi'ndeki tüm yapıların bir bakıma buna göre şekillenmesini mecburi kılmaktaydı. Buradaki yapıların her birisinin çeşitli tür ve ebattaki bir ya da birkaç deniz taşıtına sahip olması zorunlu olduğu gibi, onların yanaşmasına imkân sunacak iskele ve muhafazasını sağlayacak limanlarla mahzenlerin yapılması da aynı derecede bir zorunluluktur. Dolayısıyla her bahçe gibi, sık sık padişah gezilerine sahne olması, bahçeye lâzım olan mühimmatın getirilmesi, bahçe mahsûlatının nakledilmesi gibi sebeplerden dolayı Sultaniye Bahçesi de bir iskeleyle sahipti. Başta yük gemileri ve saltanat kayığı olmak üzere çeşitli büyüklükteki kayıkların yanaşmasına imkân sağlayan bu iskelelerin büyük olduğu var sayılabilir. Gerek doğal gerekse beşerî faktörlerden dolayı iskele zaman içinde büyük ya da küçük çapta onarımlara ihtiyaç duymuştur. Meselâ Şubat 1775 (Z. 1188)'te birkaç köprü ve Beşiktaş, Üsküdar, Harem, Kuleli ve Büyükdere iskeleleriyle birlikte tamirata ihtiyaç duyan Sultaniye İskelesi'nin onarımı için toplam 5.208 kuruş harcanmıştır¹⁵³.

B. Bahçenin Dışındaki Yapılar

1. Dalyan: Beykoz'un Burunbahçe ile Serviburnu arasındaki sahili geniş bir koy olduğundan boğazın akıntılı sularına karşı gerek denizin üstündekiler gerekse denizin altındakiler için emniyetli bir yerdi. Dolayısıyla bu hatta yer alan yerleşim yerleri ile birlikte Sultaniye, boğazın balığı en bol¹⁵⁴ olan yerlerinden birisiydi. Boğaziçi'nin en eski dalyanlarından bir kaçının buralarda kurulmuş olması da bu hususu teyit etmektedir. Nitekim zamanla Sultaniye'nin kıyısı ve açıkları "*hazîne-i hâssa-i şâhâneye âid dalyan mahalli*"¹⁵⁵ hâline getirildiğinden, dışarıdan başkalarının buraya herhangi bir şekilde müdahalede bulunması yasaktı. Buna rağmen bu yasağın çiğnendiği zamanlar da olmuştur. Meselâ Ekim 1894 (R. 1312)'te bu tür bir ihlal yaşanmıştır. Buradaki balıkçıların verdikleri arzuhallerin-

¹⁵³ BOA, *Cevdet Belediye (C.BLD)*, nr. 4583, 19 Şubat 1775 (18 Z 1188).

¹⁵⁴ Petrus Gyllius, *İstanbul Boğazı*, çev. Erendiz Özbayoğlu, İstanbul 2000, s. 214.

¹⁵⁵ BOA, *Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemî (DH.MKT)*, nr. 911/9, 22 Kasım 1904 (14 N. 1322).

de, bir müddetten beri bazı gemilerin, kendilerinin kılıç balığı avladıkları Burunbahçe, Sultaniye ve Beykoz kıyısındaki sulara demirledikleri için balık ağı atamadıklarını dile getirerek, kendilerini büyük bir zarara uğratan bu durumun giderilmesini istemişlerdir¹⁵⁶.

2. Kireç Fırınları: XVIII. yüzyılın sonlarına doğru Boğaziçi'nde toplam 20 kireç fırını bulunmaktaydı. Bunların ikisi Çengelköy'de, altısı Çubuklu Bahçesi'nde, ikisi Beykoz'da, yedisi Umuryeri'ndeyken, ikisi de Sultaniye Bahçesi'nde idi¹⁵⁷. Eskiden beri Sultaniye Bahçesi'ndeki kireçhanelerde yakılan kireç, ihtiyaç duyulan yerlere bahçe ustalarının gemileriyle nakledilirdi. Bu gemilerde bahçedeki bostancılar çalıştırılır ve böylece onların nakliyecilik yaparak ek bir geçim kaynağına sahip olmaları sağlanırdı. Ancak zaman zaman Sultaniye Ocağı tarafından yapılan bu kireç nakliye işlerine müdahaleye yeltenenler olduğu gibi, resmî makamları yanıltarak kireç nakliye işini tekellerine alanlara da rastlanırdı. Bunlar genellikle diğer mıntikalara kireç nakli yapan kireççiler arasında çıkardı. Meselâ 20-28 Nisan 1748 tarihindeki yazışmaya konu olan müdahale bu tür müdahalelere tipik bir örnek teşkil etmektedir. Belgede anlatılanlara göre Beykoz'daki kireç kayıkçıları önceki Beykoz naibini de yanlarına alarak, kireç taşıma işlerinin kendilerine ait olduğunu iddia edip, onun vasıtasıyla ilettikleri taleplerine olumlu cevap alarak lehlerine yeni bir düzenleme yapılmasını sağladılar. Ancak bahçe ustasının Beykoz, İncirköy ve Kanlıca'daki "*müsinn ü ihtiyâr ve bî-garez*" kimseleri şahit göstererek bu hakkın kendilerine ait olduğunu ispatlaması üzerine devlet tekrar eski uygulamaya döner¹⁵⁸.

3. Taş Ocağı: Sultaniye Bahçesi'nin doğu tarafında yer aldığı anlaşılan bu ocak, II. Mahmud dönemi sadrazamlarından olan Bostancıbaşı Abdullah Ağa Vakfı'nın musakkafatından olan Meziköy Bahçesi'nde idi. Bahçe, vakıf tarafından icare-i vahide usulüyle başakalarına kiraya veril-

¹⁵⁶ BOA, *Bâb-ı Âlî Evrak Odası (BEO)*, nr. 491/36756, 9 Ekim 1894 (8 R. 1312).

¹⁵⁷ *İstanbul Esnaf Tarihi*, haz. Ahmet Kal'a vd. İstanbul 1997, I, 320. Yine bk. BOA, *DH.MKT*, nr. 911/9, 22 Kasım 1904 (14 N. 1322).

¹⁵⁸ *İstanbul Ticaret Tarihi*, c. I, haz. Ahmet Kal'a vd. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul 1997, s. 47-48.

mişti. 1904 yılında vakıf mütevellisi vakfa yeni bir gelir kazandırmak için bahçede bulunan “*sengistân*”dan taş çıkarıp, satmaya teşebbüs eder. Ancak bu teşebbüs, vakıfla kiracısı arasında anlaşmazlığa neden olduğu gibi yapılan birçok yazışmada aynı zamanda vakıf hukuku açısından önemli olan bir kuralın tekrar hatırlanmasına da sebep olur.

Vakıf mütevellisinin, taş çıkarıp satmak için Evkaf-ı Hümayûn-i Nezaretî'ne başvurunca nezaret ona, bu iş için ruhsat alması gerektiğini, dolayısıyla Meclis-i Emanet'e başvurmasının lüzumlu olduğunu bildirir. Mütevellinin başvurduğu Meclis-i Emanet'se durumu Orman, Maden ve Ziraat Nezaretî'ne bildirir. Nezaret, padişah ve ailesine mensup sekiz vakıf dışında kalan tahsisat kabilindeki vakıflara ait arazilerin “*ârâzi-yi emiriye mu'âmelesine tâbi*” olduğunu, tahsis sırasında söz konusu olmayan yeni bir gelirin zuhuru durumunda vakfın hiçbir şekilde müdahalede bulunamayacağını, yeni gelirle ilgili tasarrufun tamamen kamu idaresine müteallik olduğunu ifade ederek, vakfın haksız müdahalesinin engellenmesi ister. Ancak, yapılan itiraz sonrası Abdullah Ağa Vakfı'nın tahsisat kabilinden değil, sahih bir vakıf olduğu ortaya çıkınca, iş farklı bir boyut kazanır. Zira vakıf hukuku gereği sahih vakıfların kendilerine ait mülkleri istedikleri gibi tasarruf etme hakkı olduğundan, elde ettiği gelirin öşrünü vermek kaydıyla yeni bir gelir ihdas etme hakkı bulunduğu, dolayısıyla bu işin örfi değil şer'î hukukun konusu olduğu, sahih bir vakfa ait arazinin taş ve toprağının da müstegallatı olduğu gerekçesiyle vakfın buradan taş çıkarılmasına müsaade edilir. Böylece taş ocağından çıkarılacak taşlar, Hazine-i Hassa'ya ait olan ocağın yanındaki boş fundalıktan katırcı yoluyla Sultaniye Çayırı'nın kenarında sahile indirilecek, oradan da mavna ve diğer deniz nakil vasıtalarına yüklenerek ilgili mahallere götürülecekti. Yol olarak kullanılan fundalığın mutasarrıfından ve Sultaniye Çayırı'yla ilgili birimden izin alınması da şart koşulur¹⁵⁹.

4. Mandıra: Bahçenin doğu tarafında yer alan bir diğer birimse mandıraydı¹⁶⁰. Bir vesikanın verdiği bilgiye göre XVI. yüzyılda mandıra-

¹⁵⁹ BOA, *DH.MKT*, nr. 911/9, 22 Kasım 1904 (14 N. 1322).

¹⁶⁰ BOA, *HRT.h*, nr. 2089, s. 2.

da kesilen koyun ve keçilerin derileri, geliri bostancıbaşı muallimhanesine vakfedilmiş olan debbağhaneye hasredilmişti¹⁶¹.

IV. Ocağın Kaldırılmasından Sonra Sultaniye

Yeniçeriliğin kaldırılması, onunla irtibatlı olan birçok ocağın da sonu olmuştur. Bunlardan birisi olan ve yeniçeri ocağının insan kaynaklarından birini teşkil eden Bostancı Ocağı'nın nizamı zaten XIX. yüzyılın başından itibaren bozulmaya başlamıştı¹⁶². Özellikle III. Selim döneminde kurulmasına teşebbüs edilen yeni ordu için ocağın adeta paravan olarak kullanılması ocak düzenini bozmaya yetmişti. Zira yeni ordu için alınan neferler ne insan kaynakları bakımından, ne de kendilerinden beklenen hizmet açısından ocağın sistemiyle örtüşmüyordu. Özensiz seçilen neferlerin kısa bir süre sonra üst birimlere yükselmesi ocağın yüzyıllar boyunca oturmuş geleneğini altüst etti. Dahası yeni ordu (Nizâm-ı Cedîd askerlerinin) kurma teşebbüsünün çıkan isyan sonrası amacına ulaşmaması üzerine ocak, terk edilen eski sistemle başarıya ulaşamayan yeni sistem arasında işlevsiz bir hâlde kaldı. Ne eski sistem ne de yeni sistem uygulanmadığından ocağa nefer alımı ve ocaktan terfiler durmuş, dolayısıyla hasbahçe ve taşra bahçelerinin çoğunda bekçilik hizmeti dışında herhangi bir işe yaramayan usta, bölükbaşı, birkaç emekli dışında kimse kalmamıştı. Yeniçeri ocağının ilgası üzerine belli bir süreden beri işlevsiz kalmış olan ocağın kaldırılmasına da karar verilmiştir. Ancak ocak personelinin tamamen ihracı uygun görülmediğinden bazı ustaların ustalıkları saray bekçiliği olarak ibka ve kendilerine çeşitli selâtin vakıflarından “*kayd-ı hayât şartıyla mikdâr-ı kifâye ma‘âş tahsîs*” edilmiştir¹⁶³. Yaşlı olanları emekli

¹⁶¹ Sadece Sultaniye'deki mandıranın değil, Anadoluhisarı, Çubuklu ve buradaki diğer köylerde bulunan mandıralardaki koyun-keçi derileri de adı geçen yere hasredildiğine dair bk. BOA, *Bab-ı Asafî Ruus Kâlemi Defteri*, (A.RSK), nr. 1455, s. 4, 27 Eylül 1555 (11 Za. 962).

¹⁶² BOA, *C.SM*, nr. 1440, (20 Ra. 1242/22 Ekim 1826, 1 numaralı belge).

¹⁶³ BOA, *İbnülemin Hatt-ı Hümayun (İE.HAT)*, nr. 602 (27 B. 1242/24 Şubat 1827).

edilirken, geriye kalan çavuş, bölükbaşı, yeşillikçilerse padişahın, Harem-i Hümayûn'un ve diğer sandalların kayıkcılığına atanmışlardır¹⁶⁴.

Bostancı Ocağı'yla birlikte ocağa bağlı taşra bahçeleri de tasfiye edilmiştir. Bu bağlamda bahçe ustalarıyla emektar neferlerin kadroları bekçiliklere dönüştürülmüştür. Sultaniye Bahçesi de doğal olarak bu dönüşümden nasibini almıştır. O tarihe kadar onlarca bostancı ve birer bölükbaşı ile amirleri olan bahçe ustası tarafından idare edilen bahçe artık birkaç emektar bekçinin gözetimine terk edilmiştir. Kayd-ı hayat şartıyla bu hizmeti yerine getirmeye başlayan bu bekçilerden ölenlerin bazıları civar mezarlıklara defnedilmişlerdir. Meselâ bunlardan biri olan ve 29 Aralık 1883 (28 S. 1301)'te vefat eden Hacı Halim Ağa Şahinkaya Mezarlığına gömülmüş olup mezar kitabesinde şunlar yazılıdır: “*Hüve'l-bâkî / Bu cihânda hiç bulmadım rahatı / İhtiyâr itdim anın için rihleti / Kimse gülmmez, kimse dahi gülmeye / Zekine değmez cihânın mihneti / Sultâniyye bekçisi Hâcî Halîm Ağa'nın / Ruhîcün Fâtîha / Fî 28 S. sene 1301*”.

Sultaniye civarındaki bir mülkün tasarruf hakkı hususunda yaşanan anlaşmazlıkla ilgili bir belge, Sultaniye Bahçesi'nin XX. yüzyıl başlarındaki statüsü hakkında bilgi vermektedir. Buna göre bu bahçe “*umûma âid bir mesîre ve hazîne-i evkâfa müte'allik bir mahal*” idi¹⁶⁵. Bu kayıttan XIX. yüzyılın son çeyreğinden itibaren, padişah, padişah ailesi ve diğer üst düzey devlet idarecilerinin Sultaniye'yi tören ve eğlenceler için kullanmaktan vaz geçmeleri üzerine buranın halka açıldığı anlaşılmaktadır. Her ne kadar bu tarihten itibaren gösterişli binişler, tantanalı törenler ve ziyafetler tertip edilmemişse de bu, çayırın bütün bütün etkinliklere kapandığı anlamına gelmemelidir. Zira padişahların terk ettiği bu mekân artık halkın eğlenmek için sık sık gittiği mesire yerlerinin başında gelmekteydi¹⁶⁶. Önceleri bir hasbahçe olan bu mıntuka zaten XIX. yüzyıl boyunca bir

¹⁶⁴ Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umur-i Belediyeye*, c. II, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı, İstanbul 1995, s. 586.

¹⁶⁵ BOA, *DH.MKT*, nr. 911/9, 22 Kasım 1904 (14 N. 1322).

¹⁶⁶ Âlim Kahraman, *Edebiyatın Belleğinde Yaşayan Beykoz*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2005, s. 184; Sermet Muhtar Alus, *30 Sene Evvel İstanbul, 1900'lü Yılların Başlarında Şehir Hayatı*, İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s. 258.

mesiregâh hüviyetini almış ve sonraki tarihlerde bir halk mesiregâhına dönüşmüştür. Bahçenin işlevindeki bu değişimden sadece civar halk faydalanmamış, İstanbul'un değişik yerlerinden gelen halk da buradan istifade etmiştir. Civar halkı dışında buradan en çok istifade eden grupların başında okullar gelirdi.

Eldeki kayıtlar çerçevesinde okulların her yaz mevsiminde¹⁶⁷ buraya gezi yapmayı alışkanlık hâline getirdikleri anlaşılmaktadır¹⁶⁸. Ancak okullar gezileri kendi başlarına göre yapamaz, belli bir prosedüre uygun hareket etmeleri gerekirdi. Buna göre geziden önce okul müdürleri hangi gün gezi yapacaklarına dair Maarif Nezareti'ne dilekçe yazar, nezaret de bu talebi üst makamlara arz ederdi. Bu talebin onaylanması üzerine müfettişlik tarafından birer muavin ve muhakkikle diğer bir-iki personel ve Zabtiye Nezareti ile Şehremaneti'nin birer temsilcisinden oluşan ekip, gezi kfilesini gözetlemekle vazifelendirilirdi. Bu ekibin görevi vapura binilip inilirken öğrencilerin düşmelerini, küpeştelere sarkmalarını, mesire yerinde deniz ve dere kenarı ile diğer tehlikeli mahallere gitmelerini, yalnız kalmalarını, zararlı şeyler yiyip içmelerini, fazla koşup terlemelerini engellemenin yanı sıra, mesire alanından vaktinde ayrılmayı, öğrencilerin mubassır ve hademeler vasıtasıyla evlerine sağ salim teslim edilmelerini sağlamaktı. Yine öğrenci veli ve veliyelerin geziye katılmasını, gerek seyahat esnasında gerekse mesiregâhta çalgı aletlerinin çalınmasını engellemek, gezinin sükûnet ve güvenlik içinde gerçekleşmesini sağlamak da bu ekibin vazifelerindendi. Geziler, Şirket-i Hayriye'den kiralanan gemilerle gerçekleştirilirdi¹⁶⁹.

¹⁶⁷ Meselâ Alman mektebinin her sene Sultaniye'ye gezi yaptıklarına dair bk. BOA, *Yıldız Perakende Evrakı Elçilik Şehbenderlik ve Ateşemiliterlik (Y.PRK.EŞA)*, nr. 2/19, 3 Haziran 1880 (24 C. 1297).

¹⁶⁸ Meselâ bunlardan biri olan Beşiktaş Akaretler'deki Afıtab-ı Maarif Mektebi, her sene yaptığı geziyi 1908'in yazında da yapar.

¹⁶⁹ BOA, *Maarif Nezareti Mektubi Kalemî (MF.MKT)*, nr. 1063/28, 27 Haziran 1908 (14 Haziran 1324); BOA, *Zabtiye Nezareti Evrakı (ZB.)*, nr. 484/15, 7 Temmuz 1908 (24 Haziran 1324).

Beykoz'daki diğer çayırırlarla birlikte Sultaniye Çayırı, hem zemin bakımından müsait olması hem de seyirci toplanmasında zorluk çekilmemesinden dolayı sık sık sportif faaliyetlere sahne olmuştur. Askerî ve sivil okullarla spor kulüpleri sportif faaliyetlerde bulunduğu gibi ip canbazları marifetlerini sergilemekte ve yağlı güreş müsabakaları tertip edilmekteydi. Mahallî lig zamanındaysa gerek Beykoz kulübü gerekse İstanbul'un büyük kulüpleri maç ve antrenman için, yerli ve yabancı okul öğrencileri ile elçilik görevlileri ise futbol ve kriket müsabakaları için burayı tercih etmekteydi¹⁷⁰.

XX. yüzyılın başında Sultaniye Bahçesi'nin etrafında ve üzerinde yeni yapılar yapılmaya başlanmıştır. Yeni yapılan bu yapılardan birisi kiremit ve tuğla fabrikasıydı. Konuyla ilgili bir yazışmadan anlaşıldığı üzere, bu fabrika 12 Kasım 1911 (20 Za. 1329) tarihinde İngiltere devleti teb'asından Evdin Vitale'nin tasarrufundaydı¹⁷¹. Yine 1918'de, Muhafaza-i Âsâr-ı Atıka Encümeni Dairesi her ne kadar "*târîhî bir mahal olan Sultaniye*"de Millî İnşaat-ı Bahriye Anonim Şirketi tarafından tersane ve inşaat tezgâhlarının yapılmasının buranın tarihî ve tabîî güzelliğini yok edeceği şeklinde görüş belirtmişse de, Meclis-i Vükela, bu tür yeni inşaatların buranın "*kıymet ve letâfeti*"ni arttıracığı gerekçesiyle izin vermiştir¹⁷². Yine Paşabahçe Şişe-Cam Fabrikası, Paşabahçe Stadyumu ile 1954-1955 yılında eğitim-öğretime başlayan Fatin Hoca İlkokulu¹⁷³ da bu bahçe üzerinde kurulmuş olan diğer yapılardır.

Sultaniye, İstanbul'un işgali zamanında Kuva-yı Milliye birlikleriyle düşman askerleri arasında çatışmaların yaşandığı bölge olmuştur. Meselâ 7 Temmuz 1920 (20 L. 1338) tarihinde tutulan bir asayiş raporunda, Kuva-

¹⁷⁰ Ali Bilir, *Çeşmbülbüle Gizlenmiş Âbuhayat Beykoz*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2008, s. 30.

¹⁷¹ BOA, *BEO*, nr. 3962/297084, 12 Kasım 1911 (20 Za. 1329).

¹⁷² BOA, *Meclis-i Vükela Mazbataları (MV)*, nr. 211/155, 23 Mart 1918 ().

¹⁷³ Hakkı Göktürk, "Fatin Hoca İlk Okulu", *İstanbul Ansiklopedisi*, X, 5570.

yı Milliye birliklerinin Sultaniye'deki Gümüşsuyu bayırına gelerek Yunanlılara hücum edip, çıkan çatışmada geri çekildikleri anlaşılmaktadır¹⁷⁴.

Sonuç

Bahçecilik Türklerin, tarihleri kadar eski olan bir uğraş değildir. Zira yerleşik hayata geçinceye kadar tabiatla içli dışlı olan bir toplumun bahçe ile uğraşmasına gerek yoktu. Gerek yerleşik hayata geçişle birlikte bağrımdan geldikleri ve artık eskisi kadar içli dışlı olmadıkları tabiata duyulan özlem gerekse yerleşik hayata geçildikten hemen sonra girilen yeni dinin vaad ettiği cennetin bahçeyi andırmasından dolayı Türklerde bahçecilik yaygın olarak uğraşılan bir alan olmuştur. Hakkında bilgi sahibi olduğumuz ilk örneklerine Timur ve Babür devletlerinde rastladığımız Türk bahçeleri, buldukları coğrafyalardaki formları da sentezleyerek kendisine özgü tarzı ortaya koymuştur. İklim elverişliliği ve bitki örtüsünün zenginliğinden dolayı Anadolu, Türk bahçeciliğinin büyük gelişme gösterdiği bir yer olmuştur. Selçuklular ve özellikle de Osmanlılar döneminde karakteristiği iyice belirginleşen Türk bahçeleri, ait olduğu medeniyetin en parlak örneklerinden biri olarak tezahür etmiştir.

Osmanlılarda Türk bahçeciliğinin en güzel örnekleri başta başkent İstanbul olmak üzere Edirne ve Bursa gibi eski başkentlerle şehzadelerin valilik yaptığı Amasya ve Manisa gibi birer sarayın bulunduğu yerlerle İzmit ve İzmir'de ortaya konulmuştur. Bostancı Ocağı'nın sorumlu olduğu ve sayıları XVI. yüzyılda 23-42, XVII. yüzyılda 48-81 ve XVIII. yüzyılda ise 58-68 arasında değişen bahçelerden hasbahçe olanlar padişahlar tarafından oluşturulmuşken, diğerleriye sadrazam, vezir, kaptanpaşa, şeyhülislam, darüssaade ağaları gibi üst düzey idarecilerle padişahların anne, kızkardeş ve kızları gibi saltanat üyeleri tarafından oluşturulmuştur. Bunlardan hasbahçeler, padişahların kullanımına mahsus olup genellikle birer sarayın etrafında ya da onların sıklıkla uğradıkları birer mesirede yer almaktaydı.

¹⁷⁴ BOA, *Dahiliye Emniyet-i Umumiye Asayiş Kalemî Evrakı (DH.EUM.AYŞ)*, nr. 69/5, 7 Temmuz 1920 (20 L. 1338).

İnceleme konumuz ve Osmanlılar öncesi dönemde ismi Kyklaminos (Kiklaminos) olan Sultaniye, burada bulunan bir Ayazma'dan dolayı bilinen bir yerdi. Bu bahçe, padişahların sıkça uğradığı Boğaziçi'nin en gözde mesirelerinden birinde tesis edilmişti. Bahçe II. Bayezid tarafından oluşturulmuşsa da, asıl önem ve ününü I. Süleyman'a borçludur. Zira o, rivayetlere göre eşlerinden Hançerli Sultan'ın çok beğendiği ve önceleri bir adacık şeklinde olan bu bataklık yerin sığ körfezini taş ve toprakla doldurarak geniş bir çayır hâline getirmiştir. Dahası o, yapımı III. Murad'a atfedilen Sultaniye Köşkü'nün banisi olduğu gibi, İstanbul'a uzak olan Boğaz'ın bu nadide köşesini gözde bir yer hâline getirmek için bazı Divan toplantılarını burada yapmıştır. Yine bahçenin bakımından sorumlu olan bostancıların en kalabalık olduğu dönemin I. Süleyman'ın dönemi olması da onun buraya verdiği önemin bir diğer göstergesiydi. Kendisinin ve eşinin buraya verdiği değer bir sonucu olarak da bahçe günümüze kadar eşinin adıyla anıla gelmiştir.

Sultaniye Bahçesi'nin imarında I. Süleyman'ın dışında onun kadar olmasa da birçok padişah katkıda bulunmuştur. III. Murad, Acem diyarındaki bir köşkten sökülüp getirilen malzemeye buradaki köşkü yeniden inşa ettirirken, III. Mustafa da buraya bitişik olan Paşabahçe'yi imar etmiştir. Sultaniye için bir şarkı yazan ve belki de burayı en çok ziyaret eden padişahlardan biri olan III. Selim ile II. Mahmud ise sık sık uğramakla buranın gözde bir mekân olarak kalmasını sağlamışlardır.

Sultaniye Bahçesi, Osmanlı devlet teşkilâtında Bostancı Ocağı'na bağlı bir birimdir. Taşra bahçeleri arasında yer alan bu bahçenin nefer sayısı XVI. yüzyılın son çeyreğinde 12-60; XVII. yüzyılda 16-49 ve XVIII. yüzyılda 12-21 arasında değişmekteydi. Bu kalabalık kadro sadece bahçenin bakım ve korunması işlerini görmez, aynı zamanda bostancılık faaliyetlerinde de bulunurlardı. Kesime tabi olan buranın bağ ve bahçesinden elde edilen sebze ve meyvelerin satışından elde edilen meblağın önceleri 4.000'er, sonraları ise 5.000'er akçası hazine geliri olarak teslim edilirdi. Bahçe, aynı zamanda Beykoz'un da asayişinden sorumlu olan bir usta ile bölükbaşı tarafından idare edilmekteydi. Bostancı Oca-

ğının kaldırılmasından sonra bahçe kayd-ı hayat şartıyla birkaç emektarının gözetimine terk edilmiştir.

Sultaniye Bahçesi'nde başta biniş köşkü olmak üzere çeşme, namazgâh, nişan taşı, bostancı koğuşları, mutfak, depo, mescit, hamam, su yolları, iskele; etrafında taş ve kireç ocakları, kıyıdaysa dalyan gibi yapılar bulunmaktaydı. Bunlardan denizin üzerinde inşa edilmiş olan köşk, zannedildiği gibi III. Murad tarafından değil, I. Süleyman zamanında inşa edilmiştir.

Sultaniye Bahçesi eğlenmek ve dinlenmek için birçok padişah tarafından kullanıldığı gibi, sadrazamlar, vezirler, defterdarlar gibi devlet görevlileriyle valide sultanların da birçok etkinliğine ev sahipliği yapmıştır. Burada başta güreş, tomak, cirit, atıcılık olmak üzere, samson ve ayı kavgaları, mûsiki fasılları, canbaz gösterileri gibi eğlenceler tertip edilmiştir. Üst düzey devlet görevlilerinin bahçeyi kullanmamaları üzerine, burası okullar, spor kulüpleri ve halkın sportif, eğlenme, dinlenme, mehtap seyretme gibi faaliyetlerine sahne olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin bahçeciliğinde sadeliğindeki ihtişamlı ön plân çıkan ve yüzyıllar boyu en üst tabakadan en alt tabakaya kadar çeşitli halk kesimlerine bir dinlenme, eğlenme, spor, tarımsal üretim merkezi olarak hizmet eden Sultaniye Bahçesi, günümüzde üzerinde kurulan okul, stadyum, fabrika, park ve sahili ile kısmen de olsa bu işlevini yerine getirmeye devam etmektedir.

KAYNAKLAR**Arşiv Belgeleri**

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA):

Ali Emîrî, Mehmed IV (AE.SMMD.IV), nr. 807.

Bâb-ı Âlî Evrak Odası (BEO), nr. 491/36756, 3962/297084.

Bâb-ı Asafî Ruus Kalemî Defteri, (A.RSK), nr. 1455.

Cevdet Bahriye (C.BH), nr. 122/5902.

Cevdet Belediye (C.BLD), nr. 4583.

Cevdet Dâhiliye (C.DH), nr. 183/9144.

Cevdet Saray Mesalihi (C.SM), nr. 116, 1440, 1460, 1744, 2306, 2976, 4404, 5818, 7918, 8292, 8332.

Dahiliye Emniyet-i Umumiye Asayiş Kalemî Evrakı (DH.EUM.AYŞ), nr. 69/5.

Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemî (DH.MKT), nr. 911/9.

Haritalar (HRT.h), nr. 198, 2089.

İbnülemin Hatt-ı Hümayun (İE.HAT), nr. 602.

Kâmil Kepeci (KK.d), nr. 7100, 7097.

Maarif Nezareti Mektubi Kalemî (MF.MKT), nr. 1063/28.

Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.d)., nr. 435, 720, 724, 804, 1714, 1729, 1730, 2345, 3254, 3363, 3951, 4063, 4297, 4311, 4763, 5190, 5347, 5721, 5724, 5976, 6139, 6146, 6297, 6342, 6347, 6365, 6425, 6559, 6580, 6757, 6821, 6911,6953, 6987, 7054, 7165, 10195, 10250, 10259, 10306, 10415, 16258, 16260, 16285, 16296, 16297, 16687, 16727, 16754, 17256, 17426, 17635, 17884.

Meclis-i Vükela Mazbataları (MV), nr. 211/155.

Mühimme Defterleri (A.DVN.MHM.d), nr. 14.

Yıldız Perakende Evrakı Elçilik Şehbenderlik ve Ateşemiliterlik (Y.PRK.EŞA), nr. 2/19.

Zabtiye Nezareti Evrakı (ZB)., nr. 484/15.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri (TS.MA.d), nr. 840, 2765/1, 5120, 6052, 9636, 10153.

Tıpkı Basım, Araştırma, İnceleme ve Diğer Çalışmalar

II. *Abdülhamid'in İlk Mâbeyn Ferîki Eğinli Said Paşa'nın Hâturâtı I-II, (1876-1880)*, haz. Davut Erkan, Bengi, İstanbul 2011.

Ahmed Refik, *Eski İstanbul Manzaraları*, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul 1931.

Akın, Tülay, "Sultaniye Çayırı Çeşmesi ve Namazgâhı" *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. VII, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, İstanbul 1994, s. 69-70.

Altuntaş, Halil – Şahin, Muzaffer, *Kur'ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meali*, Diyanet İşleri Başkanlığı, 11. Baskı, Ankara 2006.

Amicis, Edmondo De, *İstanbul (1874)*, çev. Beynun Akyavaş, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1993.

Atasoy, Nurhan, *Hasbahçe - Osmanlı Kültüründe Bahçe ve Çiçek*, Koç Kültür Sanat Tanıtım, İstanbul 2003.

—————, *15. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Osmanlı Bahçeleri ve Hasbahçeler*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, İstanbul 2005.

Banoğlu, Niyazi Ahmet, *Tarihi ve Efsaneleriyle İstanbul Semtleri*, Selis Kitaplar, İstanbul 2007.

Barakat, Heba Nayel, *Between Eden & Earth, Garden of The Islamic World*, The Islamic Arts Museum Malaysia, Kuala Lumpur 2003.

Beyhan, Mehmet Ali, *Saray Günlüğü (1802-1809)*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2007.

Bilir, Ali, *Çeşmibülbüle Gizlenmiş Âbuhayat Beykoz*, Kitabevi, İstanbul 2008.

Bostan Çelebi, *Süleymannâme*, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya Bölümü, nr. 3317.

Câbî Târîhi (Târîh-i Sultân Selâm-i Sâlis ve Mahmûd-i Sâni), c. II, haz. Mehmed Ali Beyhan, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2003.

Çınar, Sanem - Kırca, Simay, "Türk Kültüründe Bahçeyi Algılamak", *Journal of the Faculty of Forestry, Istanbul University*, 60 (2) (2010), s. 59-68.

Demirkazık, Hacı İbrahim, *18. yy. Şairi Mustafa Fennî Divânı (İnceleme - Tenzihli Metin - Dizin)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üni-

versitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, İstanbul 2009.

Dethier, P.A., *Boğaziçi ve İstanbul*, çev. Ümit Öztürk, Eren Yayıncılık, İstanbul 1993.

Ekmekçi, İpek, *XVI.-XVII. Yüzyıl Osmanlı Minyatürlerinde Bahçe Teması*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1996.

Eldem, Sedat H., *Türk Bahçeleri*, Kültür Bakanlığı, Ankara 1976.

Erdoğan, Muzaffer, “İstanbul’un “Has Bahçe” ve Bahçeleri”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sayı 90 (2004), s. 101-108.

—————, “Osmanlı Devrinde İstanbul Bahçeleri”, *Vakıflar Dergisi*, c. IV (1958), s. 152-182.

Eremya Çelebi Kömürçüyan, *İstanbul Tarihi-XVII. Asırda İstanbul*, çev. Hrand. D. Andreasyan, Eren Yayıncılık, İstanbul 1988.

Ertürk Volkan, "XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Sultanlarının Bir Eğlenme ve Dinlenme Mekanı Olarak Tersane Bahçesi", *Tarih Okulu Dergisi*, Sayı XV (2013), s. 91-125.

Eşref Edib, *Mehmet Âkif Hayatı ve Eserleri ve Yetmiş Muharririn Yazıları*, Sebilürreşad Neşriyatı, İstanbul 1960.

Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi, haz. Robert Dankoff, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, c. I, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003.

Evyapan, Gönül Aslanoğlu, *Eski Türk Bahçeleri ve Özellikle Eski İstanbul Bahçeleri*, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara 1972.

—————, *Tarih İçinde Formel Bahçenin Gelişimi ve Türk Bahçesinde Etkileri*, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara 1974.

—————, “Bahçe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. IV, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1991, s. 477-481

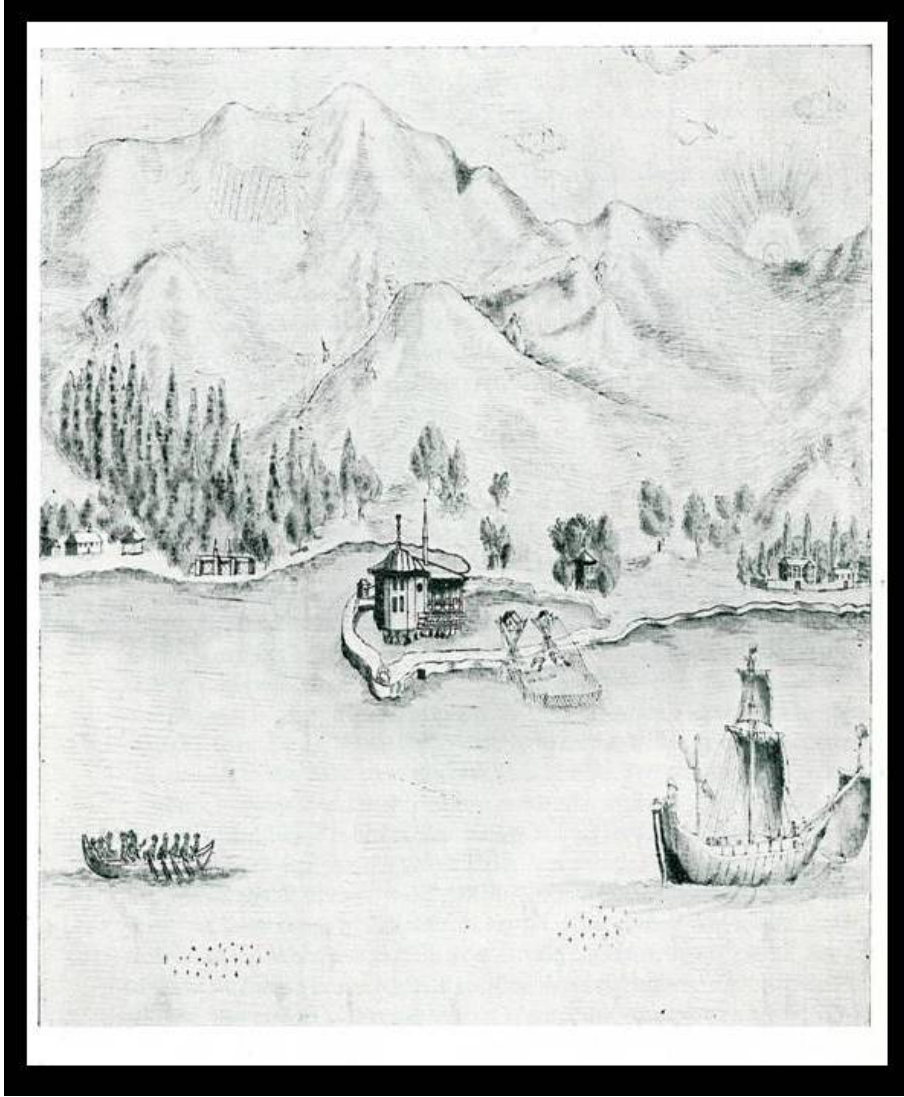
Eyice, Semavi, “Ayazma”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. IV, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1991, s. 229-230.

Eyyubi Efendi Kanunnamesi: Tahlil ve Metin, haz. Abdülkadir Özcan, Eren Yayıncılık, İstanbul 1994.

- Galitekin, Ahmed Nezih, *Beykoz Kütâbeleri*, c. I, Beykoz Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2008.
- Galland, Antoine, *İstanbul'a Ait Günlük Anılar (1672-1673)*, c. II, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1987.
- Gemici, Nurettin, "Osmanlı'da Çevre Anlayışının Bir Tezahürü Olarak Bahçe ve Mesire Yerleri", *Çevre ve Din Uluslar Arası Sempozyumu Bildiri Metinleri*, c. II, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İstanbul 2008, s. 381-396.
- , "Evliya Çelebi Seyahatnamesinde İstanbul Bahçeleri", *1453 İstanbul Kültür ve Sanat Dergisi*, sayı 8 (2010), s. 110-117.
- Göktürk, Hakkı, "Beykoz Körfezi", *İstanbul Ansiklopedisi*, Reşat Ekrem Koçu ve Mehmet Ali Akbay Neşriyatı, İstanbul 1961, c. V, 2661-2662.
- , "Fatin Hoca İlk Okulu", *İstanbul Ansiklopedisi*, Reşat Ekrem Koçu ve Mehmet Ali Akbay Neşriyatı, İstanbul 1971, c. X, s. 5570.
- Gyllius, Petrus, *İstanbul Boğazı*, çev. Erendiz Özbayoğlu, Eren Yayıncılık, İstanbul 2000.
- Hadîkatü'l-Cevâmi'*, *İstanbul Câmileri ve Diğer Dinî-Sivil Mimarî Yapılar*, haz. Ahmed Nezih Galitekin, İşaret Yayınları, İstanbul 2001.
- Hafız Hızır İlyas Ağa, *Osmanlı Sarayında Günlük Hayat-Letâif-i Vekâyi'-i Enderûniyye*, haz. Ali Şükrü Çoruk, Kitabevi, İstanbul 2011.
- III. Selim'in Sirkâtibi Ahmed Efendi Tarafından Tutulan Rûznâme*, haz. V. Sema Arıkan, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1993.
- İnciciyan, G.V., *Boğaziçi Sayfıyeleri*, çev. Orhan Duru, Eren Yayıncılık, İstanbul 2000.
- İnciciyan, P.Ç., *18. Asırda İstanbul*, çev. Hrand D. Andresyan, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 1976.
- İstanbul Ansiklopedisi*, Reşat Ekrem Koçu ve Mehmet Ali Akbay Neşriyatı, c. I, III, V, İstanbul 1958, 1960, 1961.
- İstanbul Esnaf Tarihi*, c. I, haz. Ahmet Kal'a vd., İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul 1997.

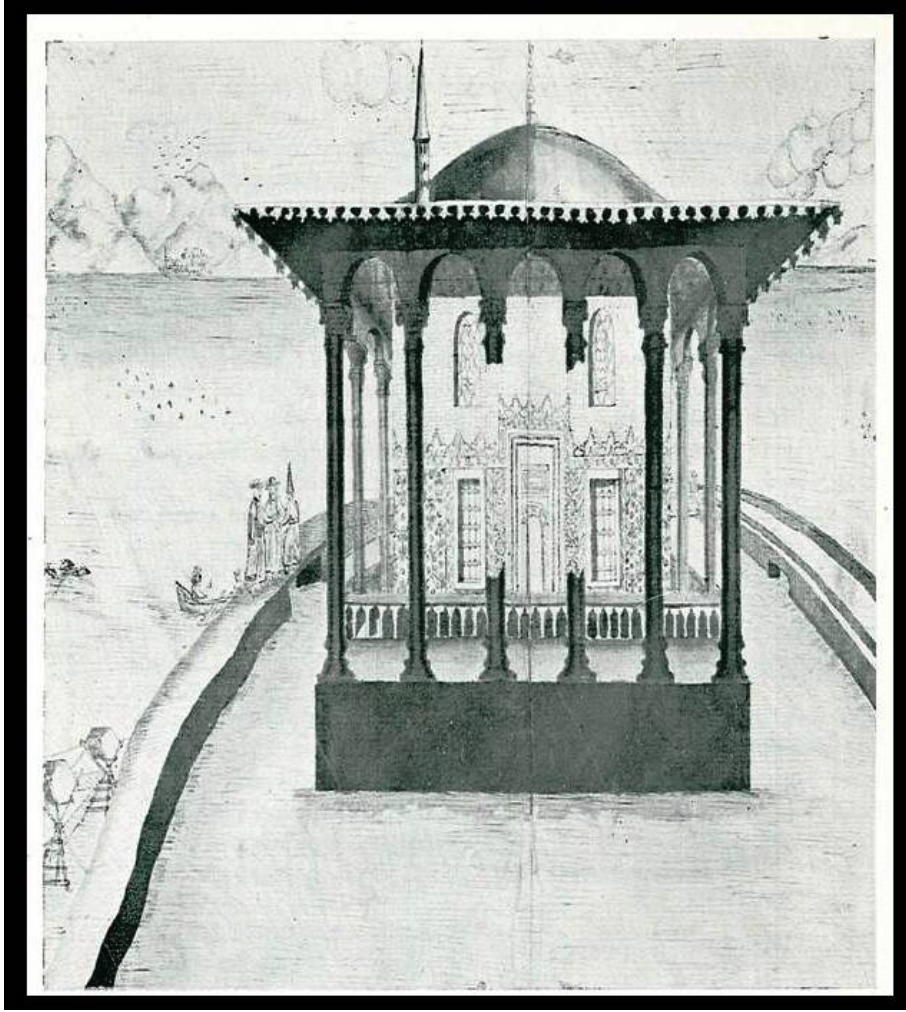
- İstanbul Tarihî Çeşmeler Külliyesi*, c. II, ed. Necdet Ertuğ, İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi, İstanbul 2006.
- İstanbul Ticaret Tarihi*, c. I, haz. Ahmet Kal'a vd., İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul 1997.
- Kahraman, Âlim, *Edebiyatın Belleğinde Yaşayan Beykoz*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2005.
- Karakaya, Enis, "Ayazmalar", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. I, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, İstanbul 1993, s. 472-474.
- Koçu, Reşad Ekrem, "Bostancıbaşı Defterleri", *İstanbul Enstitüsü Dergisi*, 4, 1958, s. 39-90.
- Mehmed Zeki, "On Birinci ve On İkinci Asırlarda İstanbul'da Bağçeler ve Mesireler", *Edebiyat-ı Umumiye Mecmuası*, sayı 30 (1335), s. 76-78.
- Moltke, Helmuth Von, *Türkiye'deki Durum ve Olaylar Üzerine Mektuplar*, çev. Hayrullah Örs, Türkiye İş Bankası, Ankara 1960.
- Necipoglu, Gülru, "The Suburban Landscape of Sixteenth-Century Istanbul as a Mirror of Classical Ottoman Garden Culture", *Gardens in the Time of the Great Muslim Empires, Theory and Design*, ed. Attilio Petruccioli, Leiden-Newyork-Köln 1997, pp. 32-72.
- Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umur-i Belediyeye*, c. II, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı, İstanbul 1995.
- Özcan, Abdülkadir, "Bostancıbaşıların Beledî Hizmetleri ve Bostancıbaşı Defterlerinin İstanbul'un Toponomisi Bakımından Değeri", *Tarih Boyunca İstanbul Semineri (29.05.1988-01.06.1988)*, İstanbul 1989, s. 31-38.
- Pakalın, M. Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. I-III, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul 1983.
- Rado, Şevket, "Bostancıbaşı Defteri: 1802 Yılında Boğaziçi ve Haliç Kıyılarında Kimler Otururdu?", *Hayat Tarih Mecmuası*, I/6 (1972), s. 1-32 (Derginin İlavesi).
- Redford, Scott, *Anadolu Selçuklu Bahçeleri (Alaiyye/Alanya)*, çev. Serdar Alper, Eren Yayıncılık, İstanbul 2008.
- Redhouse James W., *A Turkish and English Lexicon*, Librairie du Liban, İstanbul 1890.

- Ruggles, D. Fairchild, *Islamic Garden and Landscapes*, University of Pennsylvania, Philadelphia 2008.
- Sermet Muhtar Alus, *30 Sene Evvel İstanbul, 1900'li Yılların Başlarında Şehir Hayatı*, İletişim Yayınları, İstanbul 2005.
- Sertel, Vuslat, *Defter-i Bostancı (Anadolu ve Rumeli Sevahilinde Bulunan Binalara Dair Defter: 4967 Nolu Defter)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Bitirme Tezi, nr. 1892, İstanbul 1950-1951.
- Sevâhil-nâme-i Merhûm Fennî Efendi*, Uhuvvet Matbaası, İstanbul 1327.
- Şehsüvaroğlu, Halûk Y., "Biniş, Biniş-i Hümayun", *İstanbul Ansiklopedisi*, c. V, Reşat Ekrem Koçu ve Mehmet Ali Akbay Neşriyatı, İstanbul 1961, s. 2798-2799.
- Şem'dânî-zâde Süleyman Efendi Tarihi, Mür'î't-Tevârih*, I, II.A, Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1976, 1978.
- Şemseddîn Sâmî, *Kâmûs-i Türkî*, İkdâm Matbaası, Dersaadet 1317.
- Tanişık, İbrahim Hilmi, *İstanbul Çeşmeleri: Beyoğlu ve Üsküdar Cihetleri*, c. II, Maarif Vekâleti, Ankara 1945.
- Tazebay, İlkden - Akpınar, Nevin, "Türk Kültüründe Bahçe", *Bilgi*, sayı 54 (2010), s. 243-253.
- Tekin, Şinasi, "II. Mahmud'un İstanbul'u [Cahit Kayra-Erol Üyepazarcı'nın 'Bostancıbaşı Sicilleri' Adlı Eserleri Üzerine]", *Tarih ve Toplum Dergisi*, XIX/114, (1993), s. 57-61
- Tunçer, Beyhan, *Bostancıbaşı Defterinin İstinsahı ve İndeksi (8866 nolu defter)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Mezuniyet Tezi, nr. 1967, İstanbul 1949-1950.
- Uluçay, Çağatay, *Harem*, c.II, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1992.
- Üçel-Aybet, Gülgün, *Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.
- Yıldız, Murat, "Osmanlı Devleti'nde Topun Savaş Dışında Bazı Kullanım Alanları", *Türk Dünyası Araştırmaları*, sayı: 180 (Mayıs-Haziran 2009), s. 181-194.
- , *Bahçevanlıktan Saray Muhafızlığına Bostancı Ocağı*, Yitik Hazine, İstanbul 2011.

Ek 1: Cornelius Loos'un 1710'da çizdiği Sultaniye köşkü ve bahçesi
(Eldem, Türk Bahçeleri, s. 15)

Murat Yıldız

Ek 2: Cornelius Loos'un çizimlerine göre 1710'da Acem köşkü
(Eldem, Türk Bahçeleri, s. 15)

Ek 3: Hakkı Eldem'dem tarafından yapılan Acem Köşkü krokisi
(Türk Bahçeleri, s. 14)

Murat Yıldız

Ek 4: Hakkı Eldem'dem tarafından yapılan Sultaniye Bahçesi krokisi
(Türk Bahçeleri, s. 16)

Murat Yıldız

Ek 7: Günümüzde Sultaniye'nin deniz tarafından görünüşü

Murat Yıldız

Ek 8: Günümüzde Sultaniye'nin doğudan (Karlıtepe'den) görünüşü

Ek 9: Ayios Eostantinos Ayazması

Murat Yıldız

Ek 10: Ayios Eostantinos Ayazmasının yanındaki ulu ınar

Ek 11: Mehmed Bey Çeşmesi

Murat Yıldız

Ek 12: Namazgâh